

PARTH (ARSAKİD) DEVLETİ'NİN KURUCUSU I. ARSAKES'İN İSKİT
KÖKENİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER
ASSESSMENTS ABOUT THE SCYTHIAN ORIGIN OF ARSACES I,
FOUNDER OF THE PARTHIAN (ARSACID) STATE

Muzaffer DEMİR

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of History
dmuzaffer@mu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7270-2317

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **16.05.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **20.06.2022**
Sayfa-Pages : **487 – 518.**
doi : <https://doi.org/10.33469/annes.1117553>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: DEMİR, M., “Parth (Arsakid) Devleti'nin Kurucusu I. Arsakes'in İskit Kökeni Hakkında Değerlendirmeler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 487 – 518.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

487 – 518

Araştırma Makalesi / Research Article

PARTH (ARSAKİD) DEVLETİ'NİN KURUCUSU I. ARSAKES'İN İSKİT KÖKENİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

ASSESSMENTS ABOUT THE SCYTHIAN ORIGIN OF ARSACES I, FOUNDER OF THE PARTHIAN (ARSACID) STATE

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Öz

Orta Asya konargöçerleri -Daai, Massagetai ve Sakai- MÖ 331-330 yılları civarında III. Dareios'un ve hatta sonrasında Büyük İskender'in ordusunda özel atlı okçu birlikler olarak hizmet etmişlerdir. Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ani ölümü İran'ın kuzey doğu coğrafyasını da ciddi bir şekilde istikrarsızlığa sürüklemiştir. Daai Konfederasyonu'na bağlı üç kabileden biri olan ve İskit kökenli A/parnoi, B. İskender'in bölge üzerinde hâkimiyet kurmuş olan varislerinden I. Seleukos (MÖ 305-281)'un iktidarı döneminde kuzeydeki Khorasmia (Harezm) bölgesinden güneye doğru özellikle Margiana (genel hatlarıyla Türkmenistan) üzerine saldırılarını yoğunlaştırmış ve tam anlamıyla geri püskürtülememiştir. II. Seleukos (MÖ 246-226/5)'un tahta çıkar çıkmaz batıda yüzleşmek zorunda kaldığı iç ayaklanma ve komşularının saldırılarına karşı başarısız olması doğuda Bactria ve Parthia valilerinin de ayaklanmasına yol açmıştır. Bunu fırsat bilen A/parnoi'nin başındaki karizmatik lideri I. Arsakes, önce Bactria valisinin kontrolündeki Margiana'ya saldırmış ancak geri püskürtüldüğünden Parthia (Horasan)

Abstract

Central Asian nomads - Dahae, Massagetae and Sacae - served as special mounted archer units in Darius III's around 331-330 BC and even later in Alexander the Great's army. The sudden death of Alexander the Great in 323 BC seriously destabilized the northeastern region of Iran as well. A/parnoi, one of the three tribes affiliated to the Dahae Confederation from Chorasmia (Harezm) in the north and belonging to the Scythian origin, concentrated their attacks towards the south, especially on Margiana (Turkmenistan in general) during the reign of Seleucus I (305-281 BC), the successor of Alexander the Great and ruling the region, and were not completely repulsed. As soon as Seleucus II (246-226/5 BC) ascended to the throne, the internal revolt he had to face in the west and his failure against the attacks of his neighbours simultaneously led to the revolts of the governors of Bactria and Parthia in the east. Seizing this opportunity, the charismatic leader of A/parnoi, Arsaces I, first attacked Margiana, which was under the control of

bölgesine yönelmiş ve bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan bölge valisi Andragoras'ı öldürerek İran'da Parth devletinin temellerini atmıştır. Parth devletinin kuruluş süreci hakkında çok sayıda modern literatür bulunurken, I. Arsakes'in kökeni hakkında şimdiye kadar detaylı bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. I. Arsakes'in kökeniyle ilgili verdikleri bilgiler günümüze kadar ulaşan dört antik yazar bulunmaktadır: Strabon, Iustinus (Trogus), Marcellinus ve Arrianus (Photios ve Synkellos). Biz bu yazarların ilgili metinlerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek I. Arsakes'in İskit kabilelerinden A/parnoi'nin soyundan geldiği tezini destekleyeceğiz. Bu kapsamda A/parnoi kabilesinin İran'a gelmeden önce çıktığı Khorasmia (Harezmi), Hyrkania (Dahistan) ve Margiana coğrafyaları, daha sonraki Parth krallarının özellikle Margiana coğrafyasına bağlılıklarını devam ettirmeleri ve Parthların yaşam tarzları, savaş taktikleri ve geleneklerinin kuzeydeki İskit halklarınıninkine benzemesi temaları üzerine odaklanacağız.

Bactria's governor, but after being repulsed, he headed for the Parthia (Chorasan) region and killed its governor, Andragoras, who had just declared independence, and laid the foundations of the Parthian state in Iran. While there are lots of modern literature on the establishment process of the Parthian state, there does not seem to have been done any detailed study about the origin of Arsaces I. There are four ancient authors whose information about the origin of Arsaces I has survived: Strabo, Justinus (Trogus), Marcellinus and Arrianus (Photius and Syncellus). By comparatively analyzing the relevant texts of these authors, we will support the thesis that Arsaces I was a descendant of A/parnoi, one of the Scythian tribes. In this context, we will focus on the themes of the geographies of Chorasmia (Harezmi), Hyrkania (Dahistan) and Margiana from which the A/parnoi tribe originated before they came to Iran, that the later Parthian kings continued their connections with the Margiana geography, and the Parthian lifestyles, war tactics and traditions were similar to those of the Scythians people from the north.

Anahtar Kelimeler: I. Arsakes, Daai, A/parnoi, İskitler, Margiana, Parthia.

Keywords: Arsaces I, Dahae, A/parnoi, Scythians, Margiana, Parthia.

Extended Abstract

The Central Asian nomads -Dahae, Massagetae, and Sacae- fought in the Persian army against the conquests of Alexander the Great, which led to the collapse of the Persian Dynasty of Achaemenidae around 331-330 BC. After Alexander the Great captured the Margiana region, known today as Turkmenistan, and established colonies such as the city of Alexandria (Merv), he assigned these nomads to his army as they had the best mounted archers. Alexander the Great's sudden death in 323 BC severely destabilized the North Eastern Region of Iran as well. A/parnoi, one of the three tribes that made up the Dahae Confederation and coming from Khorasmia (Harezmi) in the north, began to settle within the borders of Margiana in the south to some extent during the early part of the 3rd century BC and gave a great impetus to the increase of their regional power and security. This situation started to pose a serious threat to the authority of the Seleucid Dynasty, which had started to

rule the region after the breakdown of Alexander the Great's Empire. Seleucus I (305-281 BC) organized an expedition to this region around 305 BC and strengthened his control over the province of Bactria, which administratively included the district of Margiana. Despite this, A/parnoi attacks began to intensify on Margiana in the late 280s BC. Although the Seleucid general Demodamas counterattacked A/parnoi around 280 BC, he could not completely eliminate this threat. Although Antiochus I, son of Seleucus I, tried to create a prosperous and strong eastern border, he too could not stop the attacks of these harsh, warlike, energetic, plundering and opportunistic Central Asian tribes, especially those of the A/parnoi.

Under the rule of Seleucus II (246-226/5 BC), the following events took place; Ptolemy's invasion of the Seleucid center in the west during the Laodicean War (246-241 BC), an all-out war (the so-called Brotherhood War, 240/39-237 BC) against his own brother Antiochus Hierax followed by his defeat in Ancyra in 239 BC and then the declaration of full independence by Pergamon king Attalus I in 238 BC. Meanwhile, in the east, Diodotus I, the governor of Bactria, between 256-247 BC, and probably two years later, Andragoras, the governor of Parthia (Chorasan), revolted against the central government. All of these subsequent developments weakened the Seleucid state. Nomadic tribes living along the northern border of the empire took advantage of this political turmoil and power vacuum within the Seleucid state and accelerated their raids towards the south. Among them, the Daai Parnoi were on the move towards the south, probably due to the internal conflicts, from the Uzboi basin (Northern Chorasnia), which connects the Caspian Sea to the Oxus (Amu Darya) river, to the steppes of the Karakum desert and to Hyrcania (Dahistan) and then to the Margiana district of Bactria. They attacked to Margiana, this time under the leadership of their charismatic and successful leader, Arsaces I. A/parnoi under the leadership of Arsaces I were repulsed by Diodotus I, the newly independent ruler of Bactria. As a result of this Arsaces I turned his attention to the south west (Western Turkmenistan) and then to Parthia probably after Seleucus II's defeat at Ancyra in 239 BC and took control of this region by killing its newly independent ruler, Andragoras. As a matter of fact, Arsaces I himself established cities in Western Turkmenistan such as Mithradatkart/Nisaea and Dara, and declared as the founder king of the Parthian state in the city of Asaac, not far from modern Merv in Turkmenistan. The traditional dates for the establishment of the Parthian state ranging from 248/47 BC to 239/8 BC have still been debated by the scholars. Even there are some insisting that the beginning of the period of reign of Arsaces I cannot be determined definitively. Apart from this, extensive debates continue about the chronology of the political events of his period and even whether he had a brother (Tiridates) or not. On the other hand, it seems that there is no in-depth discussion about the origin of Arsaces I. With this study, we will try to fill this gap and support the thesis that Arsaces I is a descendant of A/Parnoi, one of the Scythian tribes. In this context, we will focus on the geography of the residence of the A/Parnoi tribe before they came to Iran and the continuation of commitment to the geography of their previous inhabitation by the later Parthian kings, as well as the Parthian lifestyles, war tactics and traditions being similar to those of the Scythian people from the north.

Giriş

Her ne kadar Parthia Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş süreçleriyle ilgili detaylı çalışmalar olsa da hanedanlık kurucusu I. Arsakes'in doğrudan kökeni ile bilgilerin kısa kısa yorumlanmış olması¹ bu çalışmamızı gerekli kılmıştır. Bazı bilim insanları, antik yazarların çalışmalarında Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş süreci ve kurucusu I. Arsakes'in kökeniyle ilgili iki farklı tarihi anlatım geleneği keşfedebileceğimizi öne sürmüştür.² Birinci anlatım geleneğine göre Strabon ve Iustinus, Artemitalı Apollodoros'tan kaynak olarak faydalanmıştır. Aslında Iustinus, konumuzla ilgili olarak kullandığımız MS II. yy.'da yazdığı *Epitome* adlı eserinde, tıpkı Strabon gibi İmparator Augustus döneminde (MÖ I. yy.'ın son çeyreği) yazan, Gnaeus Pompeius Trogus'un 44 ciltten oluşan ancak günümüze kadar ulaşamayan *Historiae Philippicae et Totius Mundi Origines et Terrae Situs* (Philippos Tarihi Araştırmaları ve Tüm Dünyanın Kökeni ve Dünya Üzerindeki Yerler) başlıklı eserini özetlemiştir. İkinci anlatım geleneği ise MS II. yy.'da İmparator Hadrianus'un iktidarı esnasında yazan Arrianus'un *Parthika* adlı eserinden gelmektedir. Ancak bu eser zaman içinde kaybolmuş, çok daha sonra yazan Constantinopolisli Photios ve Synkellos'un ilgili eser hakkında değerlendirme yaptıkları fragmanları sayesinde konumuzla ilgili bazı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. En erken kaynak olarak MÖ 100 yılı civarında yazan ancak ilgili eseri yine zaman içinde kaybolan Artemitalı Apollodoros'u kabul etsek bile, I. Arsakes ve etrafında dönen olayların yaklaşık 150 sene önce gerçekleştiği temel alındığında konuyla ilgili daha erken dönem tarihi kaynakların da var olabileceği gerçeği ortadadır. Bu sebeple Artemitalı Apollodoros'un kimden faydalanmış olabileceği sorusu da aklımıza gelmektedir.

Diğer taraftan Strabon ve Iustinus'un konumuzla ilgili bireyleri ve olayları tanımlamalarında büyük derecede ortak paydalara sahip oldukları gözükse de, her iki yazarın Artemitalı Apollodoros'a ait ortak bir anlatımı temsil ettiklerini düşünmenin sakıncalı bir yaklaşım olduğu önerilmiştir.³ Bu noktada Strabon ve Iustinus'un konuyla ilgili metinlerinin daha iyi analiz edilerek bazı farklılıkların ortaya konulması ve hangi yazarın daha doğru ve tarafsız bilgiler sunmuş olabileceğinin yorumlanması gerekmektedir. Bu çalışmamızda Strabon'un konumuzla ilgili anlatımlarının daha sağlıklı, tutarlı olduğunu ve hatta I. Arsakes'in kökeniyle ilgili aktarımlarının Iustinus'ununkiyle çok büyük bir çelişki içermediğini savunacağız. Bunun yanında, I. Arsakes'in kökeniyle ilgili olarak Arrianus'un *Parthika*'sının Photios özetinde geçen bilgilerin kısmen Iustinus'un kaynağının izlerini taşıdığını, Synkellos özetinde ele alınan ilgili bilgilerin ise MÖ I. yy. başlarında Parth kralı II. Mithradates'in sarayında uydurulan resmi tarih yazıcılığına dayandığı tezini önereceğiz. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda konumuzla ilgili Hellen-Latin ve İran

¹ Lerner, 1999: 14; Drijvers 1998: 285; 1999: 177.

² Wolski, 1956-57: 35-39; Bivar, 1983: 28; Lerner, 1999: 19. Konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için ayrıca bk. Tada, 2008: 59-68.

³ MÖ I. yy.'da Parth İmparatorluğu sınırları içinde yaşadığı düşünülen Artemitalı Apollodoros'un hem Strabon hem de Plinius'a önemli derecede coğrafi bilgi sağlaması konusunda bk. Wolski, 1976: 440; Nikonorov, 1998: 107, 112; Drijvers, 1998: 281; 1999: 177. Karşı görüş ve tartışmalar için bk. Hill, 2013: 16 vd. Strabon (XI.9.1), Apollodoros'a eserinde sadece bir yerde doğrudan atıfta bulunmuştur. Ayrıca erken dönem Parth devletiyle ilgili kaynağı için Apollodoros yerine Poseidonius'a başvurmayı tercih etmiştir (Tada, 2008: 63 dipnot 12).

kaynaklarının muhtemelen bazıları efsane ve dedikodulara dayalı çeşitli tezatlar ve tutarsızlıklar içerdiği düşüncesini fazla abartılı bulmaktayız.

Strabon

Amaseialı Strabon, Don Nehri'nin doğusunda Rusya, Transkafkasya, kuzeybatı İran ve Orta Asya ile ilgili coğrafi tanımlamalarını yaptığı XI. Kitapta I. Arsakes'in kökeni ve onun mensubu olduğu konargöçer halklardan oluşan Daai Konfederasyonu'nun parçası olan A/parnoi kabilesi ve yaşadıkları coğrafya hakkındaki üç farklı metninde şöyle aktarımda bulunmaktadır:

“[2] [Seleukidlere karşı] Torosların dışındaki ülkelerde de ayaklanmalara teşebbüs edildi; çünkü bütün bu ülkelerin de sahibi olan Syria ve Media kralları diğer ülkelerdeki ayaklanmaları bastırmakla epeyi meşguldüler. Kendilerine yönetimleri emanet edilmiş olanlar, ilk önce Baktriana ve buraya komşu ülkelerin ayaklanmalarına neden oldular; bunlarla Euthydemus ve takipçilerini kasdetmekteyim; daha sonra İskitli Arsakes (Oksos kıyılarında yaşayan Daai'nin kabilesi *nomades* olarak adlandırılan Parnoi ile birlikte) Parthia'yı işgal ederek fethetti. Arsakes başlangıçta zayıftı. Hem kendisi hem de halefleri, topraklarından mahrum bıraktıkları [düşmanlarıyla] sürekli savaş halindeydi ancak daha sonra o kadar güçlendiler ki her daim savaşta komşu toprakları başarıyla ele geçirdiler ve sonunda kendilerini Euphrates [Fırat] Nehri havzasındaki ülkenin tamamının hakimi yaptılar. Onlar güç kullanarak Baktriana'nın bir kısmını Eukratidas ve sonrasında İskitlerin elinden aldılar. Şimdi çok geniş bir coğrafyayı ve pek çok ülkeyi ihtiva edecek kadar imparatorluğa sahiptirler ki, büyüklükte neredeyse Romalılarınki ile rekabet etmektedirler. Bu aslında onların barbar ve İskit yaşam tarzının önemli kısmını içinde barındıran geleneklerine atfedilmektedir, hakimiyet kurmaya ve savaşta başarı elde etmeye kesinlikle çok iyi adapte olmuşlardır [3] Onlar Daai Parnoi'sinin Ksandii ve Parii olarak adlandırılan ve Maeotis [Azak Denizi]'in ötesinden göç ederek gelen bir kabile olduğunu söylemektedir. Lakin Daai'ye Maeotis'in ötesinden İskitler arasında rastlanamayacağı genel kabul görmektedir. Her halükarda bazılarının göre Arsakes'in soyu bunlardan gelmektedir; diğerlerine göre ise o bir Baktrialıdır ve onun Diodotos ve takipçilerinin egemenlik alanlarını genişletmesi üzerine kaçarken Parthia'nın ayaklanmasına neden olduğunu söylemektedirler”.⁴

“...Kaspios [Hazar] Denizi'nden başlayarak [doğuya doğru] şimdi İskitlerin daha büyük bir kısmı Daai olarak adlandırılmaktadır, ancak bunlardan daha doğuya doğru konumlanmış olanlar Massagetai ve Sakai olarak isimlendirilmektedir, her bir halka kendisiyle ilgili ayrı bir isim verilse de geri kalanların tamamına da İskitler genel ismi verilmektedir. Onların büyük kısmı konargöçerlerdir. Ancak konargöçerlerin en iyi bilinenleri Baktriana'yı Hellenlerin elinden alanlardır, bunlarla Asii, Pasiani, Tokhari ve Sakarauli'yi kasdetmekteyim ki, köken olarak Sakai ve Sogdiani'yi birbirine bağlayan ve Sakai tarafından işgal edilmiş olan Iaksartes Nehri'nin diğer tarafındaki ülkeden gelmişlerdir. Daai'den bahsetmek gerekirse, bazıları Aparnoi, bazıları Ksanthii ve bazıları Pissuri olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan Aparnoi, Hyrkania ve sınırını oluşturan denizin kısmına yakın konumlandırılmaktadır ancak geri kalanların yaşam alanları Aria'ya paralel olarak uzanan ülkeye kadar uzanmaktadır”.⁵

“Kaspios Denizi'ne yelken açarken sol kıyısı boyunca yaşayan bu konargöçerler günümüz yazarları tarafından Daai olarak adlandırılmaktadır; bunlardan Kastim Aparnoi soyadını alanlardır; sonrasında onların önünde bir bozkır ülkesi uzanmaktadır; ardından Hyrkania gelmektedir ki burası Hazar, Med ve Armenia dağlarıyla sınır oluşturduğu noktaya kadar [düzdür], açık denizi andırmaktadır”.⁶

⁴ Strab. XI.9.2-3.

⁵ Strab. XI.8.2.

⁶ Strab. XI.7.1.

Strabon, bu metinleri dışında konuyla ilgili daha fazla bir tartışma içine girmeyeceğini bildirmektedir; çünkü *Historica hypomnemata* (Tarihi Skeçler) başlıklı eserinin altıncı kitabında ve *Historia* (Tarih) adlı eserinin ikinci kitabında Parthlar hakkında hali hazırda söylemiş olduklarını tekrar etmek istememektedir. Ancak Strabon'un bu eserlerinin her ikisi de günümüze kadar ulaşmamış, sadece bazı fragmanlarına diğer antik yazarlar tarafından atıfta bulunulmuştur. Dolayısıyla Strabon'un verdiği bilgiler yetersiz kalsa da en azından konuyla ilgili kendinden önce yazılan kaynakları iyi analiz ederek kullandığı anlaşılmaktadır. Askeri başarılarından dolayı Büyük İskender ve dönemini yazan tarihçilerinin gerçeklerle oynadığını belirtirken, Roma ve Parthların üstünlüğü ele almaya başlamalarıyla birlikte daha fazla bilgi akışı olduğunu ve bu bilgileri sağlayan yazarların Daai ve A/parnoi de dâhil olmak üzere uzak diyarlarda yaşayan kabilelerin faaliyetleri hakkında daha güvenilir bilgiler sağladıklarını vurgulama gereği duymaktadır.⁷

Aslında Strabon yukarıda aktardığımız ilk metninde, doğrudan I. Arsakes'in kökenini ele almaktan daha çok Arsakid Hanedanlığı'nın kuruluş sürecinde I. Arsakes'in siyasi lider olarak yükselmesine yol açan olayları tanımlamaktadır. Strabon'un bu metninde I. Arsakes'in kökeniyle ilgili verdiği kısa bilgiler içinde ise birbiriyle çeliştiği düşünülen iki görüşe dikkat çekilmiştir. Lerner, Strabon'un muhtemelen Seleukidlerden bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan Baktria satrapı I. Diodotos'un kendi hâkimiyeti altındaki Margiana (Modern Marv/Merv kentinin de yer aldığı modern Türkmenistan'ın güney batısı) eyaletine A/parnoi kabilesinin başında saldıran I. Arsakes'i geri püskürtmesini ve bunun üzerine onun yandaşlarıyla beraber Seleukidlerin Parthia eyaletine saldırmasına yol açan olayları aktarırken, I. Arsakes'in kökenini hem İskitli hem de Baktrialı olarak karıştırdığını düşünmektedir.⁸ Drijvers ise I. Arsakes'in, muhtemelen kuzeyden gelen göçsel baskılar nedeniyle Oksos (Ἰξος/Oxos/Oxus/Amu Darya/Jayhun/Ceyhun, modern Tajen, Tejend) Nehri bölgesinden güneye doğru göç etmeye zorlandıklarında, A/parnoi'nin Parthia'ya saldırısının liderliğini yapan bir İskitli olduğu görüşünü çok detaya inmeden kabul etmektedir.⁹ Aşağıda açıklayacağımız üzere biz de aynı kanaatteyiz.

Strabon'un yukarıda aktardığımız metninde vurguladığı üzere 'İskit' ibaresi, Hellenlerin Daai ve A/parnoi'nin de aralarında olduğu pek çok kabileyi içinde barındıran Orta Asya konargöçerlerine verdiği genel isimdir. O öncelikle I. Arsakes'in, Oksos Nehri kıyılarında yaşayan Daai Konfederasyonu içinde muhtemelen daha konargöçer özellikleriyle öne çıkan A/parnoi boyundan bir İskitli olduğunu bildirmektedir.¹⁰ Ancak çok geçmeden bir sonraki pasajında kendisinin de referans aldığı ancak ismini vermediği bazı antik yazarların I. Arsakes'in soyunun İskitlerden geldiğini, diğerlerinin ise onun Baktrialı

⁷ Strab. XI.6.4.

⁸ Lerner, 1999: 14. I. Diodotos'un otoritesinin Margiana ve Aria/Areia (Herat) bölgelerine yayılması ve Margiana'da I. Arsakes ile uzun süren çatışması konusunda bk. Lerner, 1999: 13-14, 25-27; Overtoom, 2020: 81, 83. Diodotidlerin Margiana'daki nüfuzunu nümizmatik deliller de doğrulamaktadır (Lerner, 1993: 127).

⁹ Drijvers, 1998: 285; 1999: 177.

¹⁰ Strab. XI.9.2:...ἔπειτ' Ἀροάκης ἀνὴρ Σκυθήης τῶν Λαῶν τινὰς ἔχων τοὺς Πάρνους καλουμένους νομάδας παροικοῦντας τὸν Ἰξον,...

olduğunu kabul ettiklerini aktarmaktadır.¹¹ Her ne kadar sarfettiği bu cümlelerde ikileme düştüğü izlenimi doğsa da, I. Arsakes'in İskit kökenli olduğuna dair düşüncesini öne çıkararak daha güvenilir bulunduğu görülmektedir. Aslında Strabon'un metninde kullandığı 'Baktrianon' kelimesinin ifade ettiği anlam berrak değildir, 'Baktrialı' yerine 'Baktria'dan' anlamına da gelebilir. Dolayısıyla Strabon'un metninde I. Arsakes'in "Baktrialı" olduğuna değil de I. Diodotos'un onu Baktria veya Baktria'nın kontrolündeki Margiana'dan geri püskürtmesi sonucunda kaçarak "Baktria'dan" Parthia'ya geldiğine vurgu yapılmış olabilir. Bu durumda İskitli I. Arsakes'in liderliğindeki A/parnoi, büyük ihtimalle siyasi baskılar sonucunda,¹² kuzeydeki Uzboi Vadisi ile bitişik Oksos Nehri boylarında yaşayan Daai Konfederasyonu'ndan ayrılarak ve Karakum bozkırlarını aşarak öncelikle Baktria Eyaleti'ne bağlı Margiana Bölgesi'nde kendisine yurt aramıştır.¹³ Ancak I. Arsakes, I. Diodotos'un saldırısı sonucunda geri çekilerek Seleukidlerin Parthia Eyaleti'ne yönelmiş ve burada I. Diodotos gibi merkezi Seleukid hükümetine karşı ayaklanmış ancak daha güçsüz konumda olan eyalet valisi Andragoras'a karşı ayaklanmaya destek vererek onu tahtından etmiş olmalıdır.¹⁴ Ayrıca Strabon'un, Persialıların (Akhaemenidai Hanedanlığı'ndan geriye kalan halk unsurlarının) oldukça güçsüz

¹¹ Strab. XI.9.3.

¹² I. Diodotos'un başkaldırısını Seleukidler adına bastırmak için de harekete geçmiş olabileceğinin dikkate alınması gerekmektedir. I. Arsakes, bastırıldığı sikkelerden anlaşılacağı üzere başlangıçta Seleukidlere bağlı bir general olarak Andragoras'ın ayaklanmasını bastırmak için davet edilmiş olabirdi. En erken sikkeleri üzerindeki APSAKOY AYTOKPATOPOS yazısı 'seçilmiş general' anlamına gelmekte olup, onun BASIAΩΣ (kral) lakabını kullanmak yerine belli dereceye kadar teorik düzeyde Seleukidlerin hizmetinde olduğu mesajını vermektedir (Tada, 2008: 72-73).

¹³ Olbrycht (2003, 72-73) Seleukid devletinin iç ve dış çatışmalara maruz kaldığı bir dönemde tehlikeli ve istikrarsız bir halde yaşayan konargöçerlerin hemen bu durumdan faydalanmalarının sürpriz olmadığını vurgulamaktadır. A/parnoi kabilesi kriz döneminde güneye ve batıya doğru onyıllar boyunca güvenli ve müreffeh bir vatan bulma sevdasıyla hareket halindeydi (Iust. XLI.1.10-11). Onların Margiana ve sonrasında Parthia bölgelerine saldırmasının sebebi sadece statü ve yağma akınları değildi. Bozkırda iç siyasi nedenlerle yerlerinden edilmeleri kendilerini savunmasız ve bundan dolayı istikrarsız, hareketli ve saldıran hale getirmişti (Overtoom 2020, 85). Böylelikle Seleukid İmparatorluğu'nun İran Platosu'ndaki daha stratejik, refah dolu ve korunaklı toprakları içinde daimi bir krallık yaratma yönünde hesaplı bir stratejiyi, I. Arsakes'in güçlü liderliği altında başarıyla uyguladılar.

¹⁴ I. Diodotos'un otoritesinin Margiana ve Aria/Areia (Herat) bölgelerine yayılması ve onun Margiana'da I. Arsakes'e karşı uzun süre çatışması konusunda bk. Lerner, 1999: 13-14, 25-27; Overtoom, 2020: 81, 83. Diodotidlerin Margiana'daki nüfuzunu nümizmatik deliller de doğrulamaktadır (Lerner, 1993: 127). Iustinus'a göre (XLI.4.6-7) I. Arsakes, II. Seleukos'un kardeşi Antiokhos Hieraks ve Ankyra'da Galatlar tarafından yenilgiye uğratıldığını duyduğunda (III.3.8), Parthia'yı işgal ederek Andragoras'ı öldürmüştür. Andragoras'ın en azından MÖ 261 yılı civarından itibaren Parth satrapı olduğuna dair yazıtlar ve nümizmatik verilerle ilgili tartışma hakkında bk. Wolski, 1956/7: 45; Lerner, 1999: 23-25; 1993: 28-29; Morkholm, 1991: 119-120. Andragoras için Pherekles (Photios FGrHist 156 F 30A) ve Agathokles (Synkellos FGrHist 156 F 31) isimleri de kullanılmış olsa da, bu isimler sikkeler üzerinde gözükmemektedir. Bernard (1994: 488) Andragoras'ın Seleukidlerden siyasi ayrılmasının I. Diodotos'unki ile yakın bir zaman aralığında gerçekleştiğine inanmaktadır. Ayrıca bk. Bell, 2006: 66. Geleneksel olarak Parth devletinin kuruluşunun MÖ 250-248/47 yılı civarında başladığı kabul görse de, MÖ 239/8 gibi daha geç tarih verenler de olmuştur (Tada, 2008: 67, 70; Strootman, 2018: 130). Bu sebeple I. Arsakes döneminin başlangıcının kesin olarak ortaya konulamayacağı da ısrarla önerilmiştir (Schippmann, 1980: 17).

olduklarından MÖ I. yy. itibariyle Parthların imparatorluk kurduğu dönemde “Parthların kralına tabi olduklarını” bildirmesi, onun Parthları Persialılar, yani İran merkezli Akhaimenidai’ye tabi halk gruplarından farklı gördüğünün, dolayısıyla Parthların kökeninin kuzeyden gelen İskit konargöçerlerinden olduklarının en önemli kanıtlarından birisidir.¹⁵ Yukarıda aktardığımız ilk metninde de, Parthların devletlerini kurduktan sonra “İskit yaşam tarzının önemli kısmını içinde barındıran gelenekleri” sayesinde hâkimiyet kurmada ve savaşta Romalılarla rekabet edebilecek seviyeye ulaştıklarını vurgulama gereği duymaktadır.

Strabon, Daai ile birlikte öne çıkan Massagetai ve Sakai konargöçerlerini tanımladığı bir diğer pasajı kapsamında da I. Arsakes’in soyundan gelenlerin İskit kökeniyle bağlantısına işaret etmektedir. Bu kapsam içindeki aktarımına göre, II. Seleukos MÖ 228 yılında geçici olarak batıdaki çatışmalara ara vermiş ve I. Arsakes’e kaybettiği topraklarını geri almak için Parthia’yı istila etmiştir. I. Arsakes, II. Seleukos’un ordusuyla başedemeyeceğinin farkında olduğundan Hazar Denizi’nin kuzey doğu bozkırlarına doğru geri çekilmiş ve A/parnoi kabilesinin hareket becerisine sahip olmayan II. Seleukos’un ordusu onları takip edememiştir. Bu bağlamda Strabon, “[II.] Seleukos Kallinikos’tan kaçan Arsakes Apasiakai ülkesine çekildi” demektedir.¹⁶ Diğer deyimle, II. Seleukos’un I. Arsakes’i geri çekilmeye zorladığı, bunun üzerine onun ve yandaşlarının Hazar Denizi’nin kuzey doğusunda bozkır bölgesinde yaşayan İskit/Saka konargöçerlerinin bir alt grubu olan Apasiakai’ye sığındığı anlaşılmaktadır. I. Arsakes, başlangıçta II. Seleukos’a karşı başarısız olsa da yanına sığındığı soydaşlarından yeniden destek alarak güney doğuya geri dönmüştür. Aşağıda da belirteceğimiz üzere, konargöçer Parthlar arasında en önemli savaş taktiklerinden birisi gerektiğinde geri çekilerek askeri güçlerini tazelemek ve savaşa geri dönmek olmuştur; bu özelliklerinden dolayı savaşı kaybettikleri düşünüldüğü anlarda bile zafer kazanabilme becerisine sahip olmuşlardır. Zorda kalan I. Arsakes de büyük olasılıkla bu yola başvurmuş, İskit köklerinin ve akrabalarının olduğu anayurduna geri dönerek onlardan yeni destek birlikleri sağlamıştır. Strabon, I. Arsakes’in sığındığı Apasiakai kabilesinden eserinin başka bir yerinde bahsetmemektedir. Muhtemelen bunlar onun yine aynı pasajda bahsettiği ve daha kuzey doğuda Iaksartes (Iaḡáptḡḡ/Syr-i Darya/Seyhun) Nehri boyunca yaşayan İskit/Saka konargöçerlerinin bir kolu olmalıdır.

I. Arsakes bu süre zarfında I. Diodotos’un ölmesiyle de korkularını üzerinden atmış, akıllı bir manevrayla onun oğlu II. Diodotos ile de ittifak yapmıştır. Böylelikle Apasiakai arasında sığındığı bölgeden daha da güçlenerek çıkmış ve muhtemelen Parthların başkenti Mithradatkart/Nisaia (günümüz Aşkabat kentinin hemen doğusunda)’nın doğusunda bir bölgede, yani modern Türkmenistan sınırları içinde II. Seleukos’u yenilgiye uğratmayı başarmıştır.¹⁷ Kharakenoslu Isidoros, muhtemelen İmparator Augustus döneminde yazdığı *Stathmoi Parthikoi* (Parthia İstasyonları) adlı kısa eserinde, Parthia ülkesi boyunca geçen karavan yolunun kabataslak bir tanımını

¹⁵ Strab. XV.3.3.

¹⁶ Strab. XI.8.8.

¹⁷ Ayrıca zafer kazandıkları bu günü bağımsızlıklarının başlangıcı olarak kabul etmişlerdir (Iust. XLI.4.9-10).

vermektedir. Isidoros, Hyrkania'nın doğusuna doğru uzanan Astauena mintikası hakkında şunu söylemektedir: "60 *skhoinos* [Lat. *schoenus*] uzaklıkta Astauena [Bölgesi] bulunmaktadır ki burada içinde istasyonların olduğu 12 köy vardır ve Asaak Arsakes'in ilk kral ilan edildiği kenttir; ve orada sonsuza kadar yanacak bir ateş gözetim altında tutulmaktadır". Isidoros, Hazar Denizi'nin en güney ve güney doğu sahilinden doğuya doğru uzanan Hyrkania (Dahistan/Dahestan, Akadca: Urqananu, Eski Persçe: Varkana, Orta Persçe: Gurgan, günümüz Mazandaran ve Golestan Bölgesi) - ki bu bölgenin hemen kuzey ve kuzey doğusuna doğru Daai halkı yaşamaktaydı-boyunca doğuya doğru Astauena ve sonrasında kuzeyde Kuzey Kopeth Dağ Sıraları'nın eteklerine doğru uzanan Parthyena'ya doğru seyahat etmekteydi. Astauena Bölgesi Kopeth Dağ Sıraları'nın güney eteklerine uzansa da Aşkabat'ın batısında kuzey dağ eteklerini de içine aldığı ve bir kısmının Hyrkania içinde yer aldığı düşünülmektedir.¹⁸ I. Arsakes'in ilk taç giyme töreninin yapıldığı Asaak, Aşkabat'ın güneyindeki dağlar arasında yer alan meşhur İslam merkezlerinden Qūcān/Quchan kenti yakınlarında bulunmaktadır.¹⁹ I. Arsakes'in konargöçer kültürün baskın olduğu Türkmenistan topraklarındaki Asaak kentinde krallığını ilan etmiş olması, Strabon'un metninde de ima edildiği üzere, onun ve ardıllarının soylarının geldiği İran dışındaki topraklara önem verdiği ve bağlarını koparmadığının önemli kanıtlarından birisidir.

Strabon'da 'Daai' ismi altında bahsi geçen konfederasyonun yaşam alanının da kuzeyde İskit/Türkmen halklarının yaşadığı coğrafyaya yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabile halklar konfederasyonu, çeşitli Hellen kaynaklarında bazı küçük farklılıklarla Daai, Daoi, Dai, Dasai (Δάαι, Δάοι, Δαι, Δάοαι), Latince Dahae, Persçe Daha/Dahan, Sanskritçe Dasa ve Çince Dayi isimleri altında bilinmektedir. Herodotos Pers Akhaimenidai Hanedanlığı'nın kurucusu II. Kyros'un (MÖ ca.600-530) Medlere karşı ayaklanmaya ikna ettiği Persia'daki ana kabileleri Pasargadai, Maraphii ve Maspii, bunların dışındakileri hepsi tarımla uğraşan Panthialaei, Derusiaei, Germanii ve hepsi konargöçer çobanlar olan 'Daoi', Mardi, Dropiki ve Sagartii kabileleri olarak saymaktadır.²⁰ Dolayısıyla Daoi kabilesinin MÖ VI. yy.'ın ikinci yarısı itibariyle Persia'nın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan konargöçer halk topluluklarından

¹⁸ Olbrycht, 2015: 119.

¹⁹ Zanos-Yang, 2018: 124 dipnot 1. Asaak kentinin lokalizasyonu için daha detaylı öneriler bulunmaktadır. Buna göre kentin Ortaçağ'da Ustuva olarak bilinen orta Atrak Vadisi'ndeki (Bojnurd'un batısına doğru bir yerde) veya hatta Güney-batı Türkmenistan (Archman veya Baharden)'daki bazı yerlere lokalize edilmesi çok daha muhtemeldir. Bu bağlamda erken dönem Parth sikkelerinin bulunduğu Bojnurd bölgesi öne çıkmaktadır ve eğer Parth seramik buluntuları dikkate alınırsa Archman civarındaki Kebelek-depe'de de karar kılınabilir (Olbrycht, 2015: 119-120). Horasan ve Güney Türkmenistan haritalarına bakıldığında Dara ve Asaak'ın yerlerinin Horasan merkezinin en uç iki noktasında bulunduğu, bu iki stratejik kentin ortasında Nisaia'nın konumlandığı görülmektedir (Olbrycht, 2015: 120).

²⁰ Hdt. I.125.3-4:...οἱ δὲ ἄλλοι νομάδες, Δάοι Μάρδοι Δροπικοὶ Σαγάρτιοι. II. Kyros'un MÖ 530 yılı civarında Tomyris tarafından öldürüldüğünü aktaran antik yazarlar, Tomyris'i Massagetai veya İskit kraliçesi olarak tanımlamaktadır (Erten 2016, 237-238). Hellen Pers gelenekleri hakkında daha teferruatlı bilgiye sahip Babilli Berossos ve Pers sarayında hizmet etmiş olan Ktesias'a göre ise II. Kyros'un Daai veya Derbikkai/Dyrbaioi'ye karşı savaşta öldüğü aktarılmaktadır ve Eusebios'un Kilise Tarihi'nin Ermenice tercümesinde de II. Kyros'un öldüğü savaşın Daas Vadisi'nde gerçekleştiği bildirilmektedir (Tezcan, 2014: 57 dipnot 12; Erten, 2016: 257; Debevoise, 1938: 4).

birisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Daoui kabilesi Daha ismi altında Pers Akhaimenidai kralı I. Kserkses'in (MÖ 486-465/4) Eski Persçe yazılan sözde "Daiva Yazıtı"nda da gözükmektedir. Daha, I. Kserkses'in yönetimi altında imparatorluğun taşrası boyunca uzanan ve ona haraç veren otuz *dahyava* (ülkeler veya halklar) arasında yerini almaktadır. Dahalardan Saka haumavarga ve Saka tigraksauda konargöçer halk gruplarıyla birlikte söz edilmektedir.²¹ Aynı yazıtın 36, 38 ve 39. satırlarında geçen *daiva* (yalın hali çoğul) ve *daivadana* (-i hali tekil) kelimelerinin de Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Daai ile aynı halka atıf olduğu düşünülmektedir.²²

MS 43 yılı civarında yazan Roma'nın ilk coğrafyacılarından Pompenius Mela, Dahae'leri Comari, Massagetae, Cadusi, Hyrcani ve Hiberi gibi halkların yaşadığı Hazar Denizi kıyılarına değil de denizden doğuya doğru kuzeydeki İskit bozkırlarının ötesine yerleştirmektedir.²³ Bir sonraki pasajında bozkırlardan birinden kastının Karakum Çölü olduğu şöyle anlaşılmaktadır: "Iaksartes ve Oksus nehirleri Sagdiani bölgelerinden ve Scythia'nın bozkırlarından Scythia Körfezi'ne dökülmektedir. Birincisi kaynağında geniş akmaktadır ancak ikincisi diğer nehirlerin baskınlarıyla daha da genişlemektedir. İkincisi doğudan batıya oldukça önemli bir mesafe katetmektedir, Dahae'nin yanında ilk kıvrımını yapmaktadır ve yönünü kuzeye doğru yöneltmesiyle Amardi ve Pestici arasında ağzını açmaktadır".²⁴ Bu durumda Daai'nin yerleşim alanı günümüz Türmenistan ülkesinin kuzey doğusunda Oksos Nehri'nin ilk kıvrımını yaptığı Daşoğuz, Nukus, Urganch ve Türkmenabat civarı ve batıda Hazar üzerinden gelerek birleşen Uzboy/Uzboi kolu boyları, dolayısıyla genel hatlarıyla Khorasmia (Harezm) bölgesi kabul edilebilir.²⁵

²¹ Atıflar (XPh 26, 26.-27) ve yorum için bk. Kent, 1937: 294-296. Bunlara ilaveten, Persepolis Terası ve Konsül Hol'ündeki rölyeflerde kostümlerinden (kürk? işlemeli ve kesitli kemerli ceket/kot, uzun pantolonlar, kulak flapları olan sivri uçlu başlık, kısa kılıç veya kama) İskitli/Sakalı (Saka haumavarga ve Saka tigraksauda'da dahil olmak üzere) oldukları bilinen Akhaimenidai'ye tabi halklar arasında Daha'dan delegelerin de bulunma ihtimali yüksek gözükmektedir. Bunlardan Ana Hol'un doğu kapısı üzerinde I. Dareios'un lahitinin yüzünde onun tahtını taşıırken gösterilen normalde altı İskit grubu (Asya İskitleri olan Sogdia, Khorasmia, Saka haumavarga, Saka tigraksauda ve Avrupa İskitleri olan Apa Saka/Denizin Ötesinde Saka ve Skudria) dışında yedincisinin Dahalı olduğu önerilmektedir. Pers Akhaimenidai Hanedanlığı döneminde Daha'nın yaşadıkları coğrafyanın haritası ve rölyeflerde İskit kostümü giymiş taht taşıyıcı halklar (no.7, 8, 14, 15, 24, 25) ve diğerleri için bk. Schmidt, 1953: 88, 117-120, 135, 273 Figür 119 A-B; 1970: 118-120; Duran, 2019: 754.

²² Ávila (2020: 164-165) bu kapsamda Strabon'un Daai halkının Iaksartes Nehri boyunca yaşadığına işaret ettiğini bildirmektedir. Ancak Strabon (XI.8.2; ayrıca bk. Plin. *nat.* VI.19), yukarıda da belirttiğimiz üzere Daai'nin Maeotis Gölü ötesinde veya Iaksartes Nehri boyunca değil de Hazar Denizi'nin hemen doğusundan Oksos Nehri boylarına kadarki alanda, bunların doğusuna doğru Massagetai ve Sakai halklarının yaşam alanlarının yer aldığını belirtmektedir. Strabon ve diğer Hellenistik Dönem kaynakların Massagetai ve Daai'nin yaşam alanlarının MÖ III. yy. itibarıyla de ayrı ayrı olduğunu belirtmesi Daai'lerin Massagetai'nin doğrudan halefleri/torunları olduğu görüşü ile çelişmektedir. Bu görüş için bk. Tezcan 2014, 57. Askeri ekipmanları dâhil olmak üzere arkeolojik kalıntılar da bu halkların farklı yaşam alanlarına sahip olduklarına işaret etmektedir (Olbrycht, 1998: 243-252; 2015: 345, 371).

²³ Pomp. Mel. I.13.

²⁴ Pomp. Mel. III.42.

²⁵ Bu konuda ayrıca bk. Olbrycht, 2015: 342; Tezcan, 2014: 57-58. Özellikle Ptolemaios'un haritasında gösterilen Daai Parnoi, MÖ II. yy.'ın ortalarında batıda Hyrkania ile sınır Margiana

Arkeolojik buluntular da Daai'nin yaşam alanının, kuzeyi ağırlıklı olmak üzere, genel hatlarıyla günümüz Türkmenistan coğrafyası olduğuna işaret etmektedir. Transoxiana ve Güney Urallar kültürleriyle de benzerlikleri olan Daai'ye ait katakomb/kurgan mezarları hem İran ve batı Orta Asya arasında geçiş bölgesi olan kuzeydeki Uzboi Havzası'nda hem de güneydeki Kopeth Dağı eteklerinde (Bezmein, Kyzyl-Cheshme ve Khas-Kiariz), Sumbar Nehri üzerinde ve Khodzhakal Vadisi'nde Chukur yakınındaki Meshrepi-Takhta'da (Nisaia kenti yakınında) gözlemlenmiştir. Kuzeyde Khorasmia Bölgesi Sarkamysch Havzası'nda bulunan çok sayıda konargöçerlere ait katakomb ve yan-oda mezar buluntularının Güney Türkmenistan bozkırlarında bulunanlara benzediği ve Daai'nin cenaze ayinlerini yansıttığı düşünülmektedir ve Güney-batı Türkmenistan'da (Ortadapeslik) Meshed-Misria Ovası'ndan bazı Daai grupları yerleşik hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu bağlamda Daai'nin Kuzey ve Güney Türkmenistan arasındaki ticari ilişkilerini sürdürdüğüne dair buluntular da bu mezarlardan gün yüzüne çıkarılmıştır.²⁶ Khorasmia bölgesindeki Daai varlığını epigrafik kaynaklar da doğrulamaktadır.²⁷

Daai aynı zamanda Gaugamela Savaşı'nda (MÖ 331) Büyük İskender'e karşı savaşan Pers Akhaimenidai kralı III. Dareios'un ordusunun isim listelerinde gözükmektedir. Arrianus, Daai'nin sol kanatta Baktrioi ve Arakhotoi ile birlikte savaştığını bildirmektedir; sol kanatta ise Parthyaioi ve Sakai Med birliklerinin içinde yer almış ve bunların dışında Shythai de savaş arabaları ve atlı birlikleriyle Perslere destek vermiştir.²⁸ Arrianus'nun bahsettiği Parthyaioi, Curtius Rufus'un sol kanatta ordunun en arkasını kapattıklarını bildirdiği Skythia'dan gelen ve bölgeye tam anlamıyla hükmeden bir halk olan Parthi (A/parnoi) ile aynı olmalıdır.²⁹ Sonuçta bu savaşta Pers ordusunun sol kanadını baskın bir şekilde imparatorluğun kuzeydoğusundan gelen konargöçerlerin oluşturduğu açıkça ortadadır.³⁰ Daai ve Parthilerin (A/parnoi'nin) birbirlerinden ayrı olarak bu savaşa katılmış olmaları aynı halk grubundan olmadıklarını ortaya koymaktadır. Üç kabileden oluşma ihtimali

Bölgesi'nin ortalarının doğusuna doğru yerleştirilmiştir (Ptolem. *geogr.* VI.10.2). Harita için bk. Tezcan, 2014: 60. Ayrıca Tacitus (*ann.* XI.10.3) "Dahae ve Ariia [Aria/Areia] arasındaki sınır Sindes Nehri'dir" demektedir. Plinius (*nat.* XXXVII.33), Sacae ve Dahae'nin yaşadığı ülkede "callaina" adlı bir değerli taş bulunduğundan bahsetmektedir.

²⁶ Konuyla ilgili değerlendirmeler ve Rusça dâhil olmak üzere modern kaynaklara atıf için bk. Olbrycht, 2015: 341-344.

²⁷ Parthia merkezinde Kosha-depe'den bir *ostrakon* üzerinde Dahzen (dhzyn) -"Dahai'nin silahı"- ve Khorasmia'da Burly-kala'dan bir yazıt üzerinde Δahakinak (δh'kynk) -"Dahai'nin kılıcı" - ibareleri yazmaktadır (Olbrycht, 2015: 342).

²⁸ Arr. *anab.* III.11.3-4, 6.

²⁹ Curt. IV.12.11: "Parthyaeorum deinde gens, incolentium terras, quas nunc Parthi Scythia profecti tenent, claudebant agmen". Sol kanatta görev yapan Dahae, Bactriani, Arachosii, Susianique ve Massagetae için ayrıca bk. Curt. IV.12.6. Curtius Rufus'un sözünü ettiği iki bin Massagetae askeri, Arrianus'ta bahsi geçen ve sol uç kanatta yer alan Skythai olabilir. Ayrıca Polybios (V.79.3, 7), Titus Livius (XXXVII. 40) ve Appianus (*Syr.* VI. 32) Daailerin Seleukid hükümdarı III. Antiokhos'un (MÖ 222-187) ordusunda 'atlı okçular' olarak hizmet ettiklerini bildirmektedir.

³⁰ Büyük İskender, Margiana Bölgesi'ni ele geçirip burada Alexandria (Merv) kenti gibi Hellen kolonileri kurduktan sonra, büyük olasılıkla bu savaşta becerilerini idrak ederek Daai'nin atlı okçu birliklerini kendi ordusuna dâhil etmiştir (Arr. *anab.* V.12.2; Curt. VII.7.32). Curtius Rufus'ta Dahae/Dahas halkı için ayrıca bk. VI.3.9; VII.4.6; 7.32; VIII.1.6, 8; 3.1, 16; 14.5; IX.2.24.

yüksek olan Daai Konfederasyonu, Pers Akhaimenidai İmparatorluğu'nun MÖ 330 yılı civarında Büyük İskender tarafından çökertilmesinden sonra parçalanmıştır. Yukarıda alıntı yaptığımız metinde belirttiğimiz üzere, A/parnoi, Ksanthii ve Pissuri gibi bağımsız kabilelere bölünmüştür.³¹

Bu dağılmış konfederasyon içinde daha savaşçı olan Aparnoi/Parnoi/Sparnoi (Lat. Aparni/Parni) kabilesi MÖ IV. yy.'ın sonlarından itibaren Khorasmia Bölgesi'nden güney ve güney batıya doğru Karakum bozkırlarına³² ve bu bozkır sınır olmak üzere Hazar Denizi'nin güneydoğu sahillerini kapsayan Hyrkani Bölgesi boyunca yerleşmiştir.³³ Bunlar daha güneyde Margiana ve Aria/Areia bölgelerine MÖ 280 yılı civarında I. Seleukos'un iktidarı esnasında saldırmış, Margiana'daki Alexandria/Merv ve Aria/Areia'daki Herakleia kasabalarını talan etmişlerdir. I. Seleukos'un onlara karşı gönderdiği Demodamas bazı başarılar elde etse de geri çekilmek zorunda kalmış ve böylelikle Seleukidlerin A/parnoi'ye karşı talihi kısa sürmüştür.³⁴ Daha sonra A/parnoi, yaşam alanlarını daha yoğun bir şekilde Kuzey Parthia sınırlarına kadar genişletmeye başlamıştır.³⁵ Yukarıda açıkladığımız üzere I. Arsakes'in liderliğinde işgal etmeye çalıştıkları Margiana'dan sürülerek Parthia (Horasan)'yı işgal etmişler ve Pers Platosu'nun gelecekteki yöneticilerinin iskeletini belirlemede etkin bir rol oynamışlardır. Böylelikle Orta Çağ'lardan beri İran'da birbirini takip eden Türkmen hanedanlıklarının kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Iustinus ve Ammianus Marcellinus

Iustinus, I. Arsakes'in kökeni ve Parthia'yı işgal etmesiyle ilgili olarak şöyle aktarmaktadır:

³¹ Parthia devletini kuran A/parnoi ile Daai ve Sakai kabileleri arasındaki çatışmaların sonraki dönemlerde devam ettiği görülmektedir. Parth kralı I. Vologases (MS 51-87)'in iktidarı esnasında, muhtemelen MS 53-54 yıllarında, büyük bir Daai ve Sakai gücünün Parthia'yı işgal ettiği bilinmektedir (Wheeler, 1977: 127). Daai, Parth taht mücadelelerine de zaman zaman müdahil olmuştur. Örneğin I. Vonones'e (MS 8-12) karşı ayaklananlar babası Daai prensi olan II. Artabanos'u (MS ca. 12-38/41) liderleri olarak karar kılmışlardır (Tac. *ann.* 2-3.1, 6.36, 42, 44; Ioseph. *Ant. Iud.* XVIII.48, 100; Nabel, 2017: 105). Bu konuda ayrıca bk. Tac. *ann.* XI.8.5; Wheeler, 1977: 127).

³² Karakurum Çölü'nün o dönemde tamamen ıssız bir yer olamayabileceği konusunda bk. Olbrycht, 2015: 346-347.

³³ Asıl vatanlarının Güney Sibiryaya olduğu ve buradan diğer konargöçerlerle birlikte Dahistan'a göç ettikleri görüşü ve buna dair Rusça kaynaktan atıf için bk. Tezcan, 2014: 59. Tezcan bazı bilgilerin (2014: 60) Oksos'taki Parnoi ile Dahistan'daki Sparnoi arasında ayırım yaptıklarını bildirmektedir. Ancak antik kaynaklarda her ne kadar isim Parnoi/Parni/Sparnoi/Sparni/Aparnoi/Aparni ve hatta Eparnoi/Eparni olarak değişkenlik gösterse de antik kaynaklar bunların farklı kavimler olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmamaktadırlar. Ayrıca önerildiğinin (Tezcan, 2014: 61) tersine Aparnoi'nin MÖ III. yy.'ın ilk yarısından çok daha önce Khorasmia'dan Parthia sınırlarına göç etmiş olması ihtimali daha yüksektir. Aparnoi/Aparni kelimesinin etimoloji ve MS VIII. yy.'daki Türk Kitabeleri'nde geçen '(A)par' adı ile Aparnoi ismi arasında ilişki olduğuna dair açıklamalar için bk. Tezcan, 2014: 61.

³⁴ Lerner, 1993: 24-25, 88; Overtoom, 2020: 80.

³⁵ Bu görüşü destekleyen Güney Türmenistan'daki (K'zil-Arvat ve Chaach ve Kopet-Dara'nın kuzey sirtları) arkeolojik buluntularla ilgili olarak bk. Lerner, 1993: 23-24.

“[3] [Parthlar]...Birinci Punicus Savaşı sırasında L. Manlius Vulso ve M. Atilius Regulus *consullük* görevlerindeyken,³⁶ Antiochus'un büyük torunu Seleucus'a karşı isyan ettiler. [4] Herhangi bir müdahale olmadan ayaklanabildiler; çünkü kraliyet ailesinden iki kardeş, Seleucus ve Antiochus çatışma halinde ve birbirlerinden krallığı koparmaya o kadar hevesliydi ki, ayaklanmayı bastırmayı ihmal ettiler. [5] Bu dönemde bin³⁷ Bactria kentinin valisi olan Theodotus da ayaklandı ve kendisini kral ilan etti. Doğu'daki bütün halklar onu takip etti ve Macedonia'dan ayrılarak rakip saflara geçti. [6] O zamanlar kökeni belirsiz ama cesareti kanıtlanmış Arsaces adlı birisi orada yaşamaktaydı. [7] Hırsızlık ve haydutluk yaparak geçimini sağlıyordu ve Seleucus'un Gallialılar tarafından [Küçük] Asya'da yenilgiye uğratıldığı haberini [MÖ 239] duyduğunda, kral [Seleucus'un] korkusundan kurtulan Arsaces bir grup çapulcu askerle birlikte Parthia'ya girdi. Burada Parthia valisi Andragoras'ı yenilgiye uğrattı ve onu öldürerek halkını egemenliği altına aldı. [8] Kısa bir süre sonra Hyrcania tahtını da ele geçirdi ve iki halk üzerindeki egemenliğinden güç alarak hem Seleucus hem de Bactria kralı Theodotus'dan korktuğundan, büyük bir ordu kurmaya girişti. [9] Ancak Theodotus'un ölümü ile kısa sürede bu korkudan kurtuldu ve merhum kralın yine aynı adlı oğlu Theodotus ile barış anlaşması yaptı.”³⁸

Burada öncelikli olarak Iustinus'un Pompeius Trogus'un metnine ne kadar sadık kaldığının açıklanması gerekmektedir. Trogus Skythia ve Pontos yerleşim yerleri ve Skythia'nın kökenlerini de içeren *prologisinin* önemli bir kısmını kapsayan, coğrafyaların ve çeşitli etnik grupların yazımına o kadar önem vermiştir ki, bunlar ülkelerin kökenleri ve sayılarının artışları hakkında bilgiler içermektedir. Hatta Trogus'un yeni bir halktan bahsederken normal anlatımının dışına çıkarak onların kökeni hakkında kısa bilgi vermeyi kural haline getirdiği düşünülmektedir. Diğer taraftan Trogus'un tersine askeri ve siyasi tarihten çok örnek biyografiler ve sözetmeye değer eylemler üzerine yoğunlaşan Iustinus, Trogus'un *prologisinde* bahsettiği etnik grupların önemli bir kısmına değinme gereği duymamıştır. Bu bağlamda Iustinus, Trogus'un ilgi alanları ve felsefesini paylaşmamıştır; ne imparatorlukların intikaline veya etnografyaya ne de tarihi doğruluk ve kronolojik hassasiyet göstermiştir.³⁹

Yukarıda aktardığımız metne göre İran ve Orta Asya'da Seleukid egemenliği aniden çökmeye başlamıştır; çünkü Parthia ve Baktria valileri II. Seleukos Küçük Asya'da kardeşi Antiokhos Hieraks ve Gallialılara karşı savaşmakla meşgulken aynı anda ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar sırasında bölgedeki konargöçerler arasında da cesareti ile kendisini kanıtlamış bir lider çıkarak Seleukidlerin zayıflamasını fırsat olarak değerlendirmeyi başarmıştır. I. Arsakes, hırsızlık ve çapulculukla geçimini sağlamak zorunda bırakılan ancak cesur bir lider olarak tanımlanmakta ve hatta liderliğini yaptığı yağmacılardan oluşturduğu bir savaş çetesiyle Parthia'yı ele geçirmeyi

³⁶ L. Manlius Vulso ve M. Atilius Regulus'un *consullüğü* MÖ 256 yılına denk gelmektedir ki, bu tarihte II. Seleukos'un iktidarının öncesine düşmektedir. Iustinus'un burada yanlış bilgi verdiği düşünülse de (Holt, 1999: 63), I. Diodotos/Theodotos'un Seleukid yönetimine karşı ilk ayaklandığı tarihe vurgu yapması ihtimali de dikkate alınmalıdır. Ayrıca Diodotos isminin Theodotos olarak verilmesi el yazması hatası olmalıdır; çünkü numizmatik deliller sağlam bir şekilde Baktria'nın bu dönemdeki valisinin I. Diodotos olduğunu teyit etmektedir (Strootman, 2018: 135).

³⁷ Burada kullanılan bin kent (*mille urbium*) ibaresi abartılı durmaktadır.

³⁸ XL1.4.1-9.

³⁹ Bu yöndeki değerlendirmeler için bk. Bartlett, 2014: 252-253, 267, 280.

başardığı, dolayısıyla karizmasını öne çıkardığı bildirilmektedir.⁴⁰ Asıl konumuz açısından vurgulanması gereken nokta Iustinus'un Baktria'da yaşadığını ifade ederek I. Arsakes'i "kökeni bilinmeyen bir adam/*Erat eo tempore Arsaces, vir sicut incertae originis*" olarak tanımlamasıdır.⁴¹ Yukarıda vurguladığımız üzere aslında Iustinus burada Strabon'un I. Arsakes'in Baktria kökeniyle ilgili aktarımına açıklık getirmektedir. Onu "Baktrialı" değil Baktria'da yaşayan veya bu bölgede talan eylemlerinde bulunan ancak asıl kökeni belli olmayan bir lider olarak tanımlamaktadır. I. Arsakes'in kökeninin belli olmadığına vurgu yapması, İskit kökenine vurgu yapan Strabon'unkinden farklı bir kaynak kullanmış olabileceğini aklımıza getirmektedir. Yine de Strabon'un da kullandığı kaynağın I. Arsakes'in kökeni hakkında ikileme olması Iustinus'un kafasını karıştırmış ve onu bu konudaki belirsizliğe işaret etmeye yönlendirmiş olabilir.

Aslında Iustinus'un tıpkı Strabon gibi -eğer A/parnoi-Parthialılar eşitlemesini kabul edecek olursak- I. Arsakes'in mensup olduğu kavmin kökeni, özellikle Skythia'dan sürgün edildiği konusunda kafasının oldukça berrak olduğu şu satırlarından anlaşılmaktadır:

"[1] Eskiden dünyayı Romalılarla ikiye böldükten sonra şimdi doğunun imparatorluğunu ellerinde tutan Parthialılar, köken olarak Scythia'dan [Orta Asya Bozkır] sürgünlerdi. [2] Onların kendi isimleri açıkça bunu ortaya koymaktadır; çünkü İskit dilinde köleler Parthi [Parni] olarak adlandırılmaktaydı. [3] Assyria ve Med çağı esnasında, onlar bütün doğu halklarının çok az tanınanlarından. [4] Ardından da doğunun imparatorluğu Medlerden Perslere geçtiğinde, isimleri olmayan bir halk yığınından öteye geçemediler ve daha güçlü olanın yönetimi altına girdiler. [5] Nihayetinde doğuyu fetheden Macedonialıların boyunduruğu altına girdiler; [6] böylelikle hâkimiyetleri altında sadece köle olarak kalmış oldukları bütün milletleri [Persia ve Seleukid İmparatorlukları'nı] sonradan yönetecek kadar böylesine büyük bir talihe kavuşmaları herkes açısından şaşırtıcı oldu... [10] Parthialılar, ülkelerindeki ihtilaftan dolayı Scythia'yı terk etmeye zorlandıktan sonra yavaş yavaş Hyrcania, Dahae, Arei, Sparni ve Margiani'nin [toprakları] ortasındaki bozkırlara yerleştiler. [11] Komşuları başlangıçta karşı koymadıklarından sınırlarını genişletmeye başladılar ve uzun vadede [komşuları] onları engelleme gayreti içine girseler de sınırlarını öylesine genişlettiler ki, sadece geniş ovaların değil aynı zamanda dik tepelerin ve yüksek dağların da hâkimi oldular..."⁴²

Parthialılar katlandıkları uzun çatışmalar sonucunda kararlı bir şekilde güvenli bir güç ve iktidar kurduklarından Hellenistik Orta Doğu üzerindeki siyasi ve askeri başarıları Iustinus tarafından kaydedeğer bulunmuştur. Iustinus'un bu metninde kullandığı 'Parthi' kelimesinin I. Arsakes'in liderliğinde Parth devletini kuran A/parnoi kabile isminden türemiş olması oldukça mümkündür. Bu bağlamda 'Parthialılar' veya 'A/Parnoi' kelimelerinin kullanımı fethedilmiş veya fetheden halklar izlenimi vermekten çok tek bir millete işaret etmektedir. 'Parthia' kelimesiyle Horasan (Eski Parthava/Parthyene Eyaleti) bölgesinin büyük kısmını oluşturan İran'ın kuzeyindeki Pers ve Seleukid yönetim birimi kastedilmektedir. 'Parthi' kelimesinin bir tür halk etimolojisi olduğunu veya genç Parthialı erkeklere atfen kullanıldığını düşünenler olsa da Iustinus'un vurguladığı üzere İskitlerin

⁴⁰ Ayrıca bk. Bivar, 1983: 24-31; Brosius, 2006: 83-84; Curtis, 2007: 7; Wolski, 1993: 37 vd.; Fabian, 2018: 144.

⁴¹ Iust. XLI.4.6.

⁴² Iust. XLI.1.1-6, 10-11.

sürgün edilen köleler için “Parthi” kelimesini kullandıkları bilgisi önemlidir ve dikkate alınmalıdır.⁴³ Bu bağlamda Parthia bölgesi zaman içinde Orta Asya'nın katı konargöçer idari yapılanmalarından kaçan ve sürgün edilen konargöçerlerin yaşam alanına dönüştüğünden ismini ‘Parthi’ kelimesinden almış olabilir. Aşağıda belirteceğimiz üzere İskit ordusunun ve hatta atlı okçu birliklerinin büyük bir kısmınının eğitilmiş kölelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu köleler zaman zaman nüfusları da çoğalınca ayaklanabilmekteydi. Ayrıca Orta Asya'nın konargöçer toplulukları askerleşmiş ve şiddet eğilimli bir hayat tarzına sahiptiler. Bozkırlar üzerindeki hayat merhametsiz, yani hatalara karşı hoşgörüsüzdü. Kabile savaşları bölgesel olarak sık sık görülmekte olup yerel ve kalıcı olabilmekteydi. Hayatın oynaklığı, istikrarsızlığı, savunmasızlığı, komşularının yükselen muhalefetine karşı rekabeti, risk ve tehlikeli hali etkin bir şekilde kendisini göstermekteydi. Strabon'un da yukarıda aktardığımız metninde vurguladığı üzere,⁴⁴ Muhtemelen özel bir etnik grupla bağlantılı olmayan A/parnoi'de İskitlerden oluşan Daai Konfederasyonu'nundan büyük olasılıkla benzer siyasi nedenlerle veya belli bir süre onların köleleri olarak hizmet ettikten sonra ayrılmışlardır. Bu bağlamda aslında I. Arsakes'in sürgün edildiklerinden belli bir bölgede nüfuslarını yoğunlaştırıp yaşamaya başlayan konargöçer gruplarını bir araya getirerek bir devlet kurmayı başaran lider olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla merkezi devletini kurduğu Parthia bölgesi aslında liderliğini yaptığı sürgün edilmiş konargöçerlere verilen isim olan A/parnoi'den ismini almış olabilir. Bu sebeptendir ki tıpkı bu başıboş dolaşan sürgünler gibi I. Arsakes kökeni belli olmayan ancak geldiği coğrafya Skythia olduğu kesinlikle vurgulanan bir lider olarak anılmaktadır. Arsakid sülalesi zaman içinde yönetim merkezi olarak İskitli sürgün kabilelerin varlıklarını güçlü hissettirdikleri, ancak yönetimde söz sahibi olmadıkları Parthia merkezini seçtiklerinde, tıpkı Akhaimenidai-Persialılar/Persler gibi Parthialılar/Parthlar adı altında da tarihe geçmişlerdir.

Ayrıca Iustinus, yukarıda aktardığımız metninde İskit kökenli ve sürgün edilmiş Parthların Parthia'yı istila etmeden önce, batıdan doğuya Hyrkania'dan Margiani ve Aria/Areia'ya kadar uzanan alanda yavaş yavaş gizlenmenin daha kolay olduğu özellikle bozkır bölgelerine yerleştiklerine ve ayrıca bu bölgelerdeki Dahae ve Sparni unsurlarıyla kaynaştıklarına vurgu yapmaktadır.⁴⁵ I. Arsakes'in ele geçirdiği Parthia Satraplığı'nın önemli bir kısmı sadece İran'ın kuzey doğusu değil o dönemde İskitlerin günümüzde Türkmenlerin yaşadığı Türkmenistan coğrafyasını da kapsamaktaydı. Yönetim alanı başlangıçta Elburz/Alborz Dağları'nın kuzeyindeki topraklarla sınırlı kalmış, dolayısıyla erken dönem Parth yerleşimlerinin tamamı günümüz Türkmenistan topraklarında yer almıştır. Iustinus, bu görüşümüzü teyit edercesine II. Seleukos'un yenilgiye uğratılmasından sonra I. Arsakes'in iç siyasette izlediği faaliyetleri hakkında şöyle bildirmektedir:

“[1] Seleucus, yeni sorunlar nedeniyle daha sonra [Küçük] Asya'ya geri çağrıldı ve böylelikle Arsaces bir nefes aldı. O bunu Parthia'nın iç işlerini düzeltme, askeri birlikler toplama, kaleler inşa etme ve kentleri güçlendirme fırsatı olarak değerlendirdi. [2] Aynı zamanda Apaorthenon Dağı üzerine Dara olarak

⁴³ Iust. XLI.1.2: *Hoc etiam ipsorum uocabulo manifestatur, nam Scythico sermone exules 'parthi' dicuntur.*

⁴⁴ Strab. XI.9.2-3, 8.2.

⁴⁵ Iust. XLI.1.10.

adlandırılan kenti kurdu. Yerleşim, hiçbir yerin daha güvenli ve cazibeli olamayacağı kadar özelliklere sahiptir. [3] Tamamen dik uçurumlarla çevrelendiğinden burayı korumak için askeri birliklere ihtiyaç duyulmaz ve etrafındaki toprak öylesine bereketlidir ki, kent in erzağı fazlasıyla yerel üretimle sağlanmaktadır. [4] Su kaynakları ve ağaçlık arazisi öylesine çoktur ki, bol miktarda su tedarik edebilmekte ve aynı zamanda avcılık heveslerini giderme imkânı sağlamaktadır [5] Kraliyeti ele geçirip temellerini sağlamlaştırdıktan sonra, Arsaces ileri yaşında öldü, Persler için Cyrus, Macedonialılar için Aleksandrus ve Romalılar için Romulus ne anlam ifade ediyorsa Parthlar için de Arsaces o kadar meşhur bir şahsiyete dönüştü [6] Parthialılar daha sonraki krallarının tamamına Arsaces ismini vererek onun hatırasına saygı gösterdiler.⁴⁶

Bu metne göre I. Arsakes siyaseten yaklaşık 20 yıl rahatlayıp kentler kurmaya başlamıştır. Onun kurduğu en önemli kentlerden Dara, Türkmenistan'da Aşkabat ve Merv arasında yer almaktadır.⁴⁷ III. Antiokhos'un MÖ 209 yılında gerçekleştirdiği Parth seferiyle ilgili bilgiler de I. Arsakes'in iktidarından sonra dahi Parthların savunduğu merkez kentlerin Türkmenistan'da olduğuna işaret etmektedir. Polybios'un Roma Tarihi eserine ait 10. kitabının fragmanlarında,⁴⁸ III. Antiokhos'un Parthia'ya karşı seferinin bir kısmı anlatılmaktadır. Buna göre III. Antiokhos, İran merkezinde Ekbatana'dan yola çıkarak Kaspios Kapıları'nın doğusundaki Karakum Çölü boyunca ilerlemiş ve çölü geçtikten sonra Parthia'nın merkezinde bütün yolların birleştiği stratejik noktadaki Hekatompylos ve ardından Tagai kentine ulaşmıştır. II. Arsakes'in karşısına çıkmayacağını anlayarak Elburz/Alborz Dağları'nın zirvesindeki Labos Dağı'nı ele geçirmiş ve Hyrkania'ya girmiştir. Bu bölgede surları olmayan ancak görkemli bir kraliyet sarayını içinde barındıran Tambraks kentini ele geçirmiştir.⁴⁹ Bu kente yakın ve Hyrkania'nın başkenti olan⁵⁰ Syrinks "her biri en az 30 arşın genişliğinde ve 15 arşın derinliğinde üç kale hendeğiyle korunuyordu, her biri kenarlarında çift sıra kazıklı çitlerle savunulmakta ve bunların da hepsinin arkasında güçlü bir sur bulunmaktaydı".⁵¹ Kent ele geçirilse de II. Arsakes'in anlaşma yapmayı başardığı görülmektedir.⁵²

Hyrkania, günümüzde bir kısmı modern İran ve önemli bir kısmı Güney Türkmenistan'da yer alan Hazar Denizi'nin Güneydoğu'sundaki ülkeden oluşan, güneyde Elburz/Alborz dağ sırası ve doğuda Kopeth Dağı ile sınırı olan tarihi bir bölgedir. Bir kısmı İran içinde kalsa da Hazar Denizi'nin güney kıyıları da dâhil Hyrkania Bölgesi'nin antik çağda Türkmen diyarı olduğu kesindir. III. Antiokhos'un Kopeth Dağları'nda Labos Dağı zirvesini geçerek II. Arsakes'in savunduğu Türkmenistan içlerindeki Tambraks ve Syrinks

⁴⁶ Iust. XLI.5.1-6.

⁴⁷ Bu kent, Kaahka'nın 25 km. güneyinde, MS XVIII. yy.'da Nadirşah Kale (Eski Khivabad) olarak bilinen mevkide kurulmuştur (Olbrycht, 2015: 333).

⁴⁸ Polyb. X.28.1-31.13.

⁴⁹ Polyb. X.31.5.

⁵⁰ Polyb. X.31.6.

⁵¹ Polyb. X.31.8. Parthia hizmetindeki Hellen mühendislerin kent in tahkim edilmesinde kullanıldığı görüşü (Olbrycht, 2015: 121) tartışmaya açıktır; çünkü kent in içinde bulunan Hellen kökenli iskâncıların sayısı az ve etkisizdi. Polybios (X.31.11-13) kent in düştüğünü gören barbarların, son bir umutla mallarını talan ederek gece karanlığından kaçmak için Hellenleri öldürdüklerini ima etmektedir. Ayrıca bk. Grigolin, 2017: 225-226. Ancak Polybios'un bu aktarımı tek örnek izlenimi vermektedir. Arsakidler krallıklarının geri kalanında Hellen nüfusu yok etme gibi bir siyaset izlememişlerdir (Coyne, 1912: 602).

⁵² Iust. XL1.5.7.

kentlerini ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Güney Türkmenistan'daki yerleşim alanlarında yeterli kazı çalışmaları yapılmadığından, Nisai kenti dışında Tambraks ve Syrinks de dâhil olmak üzere Arsakid yerleşim yerlerinin arkeolojisi hakkında çok fazla bir bilginiz bulunmamaktadır.⁵³

Ammianus Marcellinus, MS 380'li yıllarda Roma İmparatorluğu tarihini konu alan Latince yazdığı *Res Gestae* adlı eserinde Iustinus'un yukarıda aktardığımız Parthlarla ilgili hikâyesinin benzer bir versiyonuna şöyle yer vermektedir:

"Bu krallık [Parth Krallığı], bir zamanlar küçüktü ve sıkça dile getirdiğimiz sebeplerden dolayı önceden çeşitli isimlerle anılmaktaydı. Kader Aleksandrus [Büyük İskender]'un hayatına son verdikten sonra ise ismini soyu bilinmeyen [veya düşük soydan doğan] Parthialı Arsaces'ten almıştır; [Arsaces] gençliğinde eşkiya reisliği yapmıştı, buna rağmen idealleri uğruna etkileyici yiğitlikler göstererek yavaş yavaş durumunu daha da düzeltti ve yüksek mevkilere ulaştı. [3] Pek çok şanlı ve yiğitçe icraattan ve söz konusu Aleksandrus'un varisi olup pek çok zaferinden dolayı Nicator soyismi layık görülen Seleucus'u yenerek Macedonia garnizonlarını defettikten sonra hayatı oldukça sükûnet içinde son bulmuş ve iyi huylu, tebarının adaletini gözetten bir lider olmuştur [4] En sonunda bütün komşu ülkeleri güç kullanarak ve adalete riayet ederek veya korku salarak yönetimi altına soktuktan; Persia'yı kentlerle, tahkim edilmiş ordugâhlarla ve güçlü kalelerle donattıktan; önceden çekindiği bütün komşu halklar üzerine sürekli korku ve endişe yaydıktan sonra orta yaşlarında huzurlu bir ölüm tatmıştır. Soyuların ve halk tabakasının tamamı, birbirleriyle rekabet edencesine hemfikir olarak ülkelerinin kutsal geleneğine uygun olarak onu [gökyüzündeki] yıldızlar arasına yerleştirmişlerdir; ve [inandıkları üzere] [liderleri] içinde böylesine onurlandırılan ilk [yönetici] olmuştur. [5] Böylelikle o irkin kendileriyle son derece övünen kralları hatta günümüze kadar kendilerinin Güneş⁵⁴ ve Ay'ın oğlu olarak adlandırılması için kıvrınmaktadırlar ve bizim imparatorlarımız için nasıl Augustus ünvanı sevmekte ve canla elde edilmek istenmekteyse, önceden alçak ve müphem [soyu] olan Parth krallarına da Arsaces'in mutluluk veren himayesi altında ayrıcalıkların en büyüğü layık görülmüştür. [6] Bunun sonucu olarak Arsaces'e saygı duymakta ve ona bir tanrı gibi tapmaktadırlar ve hatta hatırı zamanımıza kadar ona olan saygıları öylesine bir noktaya taşınmıştır ki, herkese karşı sadece Arsaces'in soyundan gelenler [herhangi bir yerde birisi varsa] tahta çıkmada tercih edilmiştir. Kendi aralarında sürekli vuku bulan iç çekişmeler esnasında bile herkes, silah taşıyan veya özel birisi olsun kutsal saygısızlık olarak görüldüğünden Arsacid soyundan birisine karşı el kaldırmaktan kaçınır".⁵⁵

Bu metinde ilk kurulduğu günlerde Parth Krallığı'nın çeşitli isimlerle anıldığına ve krallığın asıl ismini, düşük soydan geldiğinden dolayı kökeni bilinmeyen I. Arsakes'ten aldığına öncelikle vurgu yapılmaktadır. Konargöçer halk toplulukları arasında herhangi bir bireyin köken tespitinde bulunabilmek zordur. Kişinin köken ve soyu belli bir konuma ulaştıktan sonra önem kazanır

⁵³ Olbrycht, 2015: 121. Yerleri tespit edilememiş olsa da muhtemelen Hekatopylos ve Syrinks'a ait arkeolojik buluntular olabileceği önerisi için bk. Pfrommer, 1993: 46. Mithradatkart/Nisaiia, Hekatomylos ve Syrinks kentlerinde erken dönem Arsakid sikkeleri basılmaktaydı (Sinisi, 2018: 474, 477). Sinisi'nin Tambraks ve Syrinks kentlerinin harita üzerindeki muhtemel lokalizasyon önerisi (s.475), Kopeth dağ sıralarının kuzeyine işaret eden Polybios'un anlatımlarıyla uyuşmamaktadır. Tagai için Damghan yakınındaki Tak; Tambraks için Sari ve Syrinks için Sari'nin batısına doğru bir günlük seyahatle ulaşılabilen Turunga modern yerleşim yerleri önerileri için bk. Debevoise, 1938: 17, 18 dipnot 72.

⁵⁴ Güneş tanrısına tapma Orta Asya'nın Sakai ve Dahai kabileleri arasında benimsenmiş temel dini kültürlerden biriydi. Bunu Arsacidlerin de devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Olbrycht, 2015: 347).

⁵⁵ Amm. Marc. XXIII.6.2-6.

ve sözlü olarak dile getirilmeye başlanır. Yazılı kaynak bırakmayan bu toplulukların kökenleriyle ilgili, ilişkiye girdikleri yerleşik kültür topluluklarının yazarlarının da net bilgiler sunabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. İskitler veya onlara yakın bir hayat tarzına sahip A/parnoi gibi konargöçer halk grupları arasında düşük soydan bir liderin ancak sonradan kazandığı nitelikleriyle lider konumuna gelebilmesi mümkündür. Aslında yukarıda aktardığımız metinde I. Arsakes'in eşitlikçi konargöçer hayat tarzı içinde doğuştan bir imtiyaz değil de sonradan gösterdiği karizmatik liderlik becerileri sayesinde üne kavuşması ve onun belli savaşçı grupları peşine takabilmesine vurgu yapılmaktadır. O, başlangıçta her ne kadar başıboş ve talana meyleden bir konargöçer kabile veya topluluğun liderliğini yapsa da yeri geldiğinde askeri güç kullanma gereği duymayarak iyi huylu, adil ve uzlaşmacı tavırlarıyla gün geçtikçe güçlenmiş ve idealleri uğruna yigitçe savaşan bir lider konumuna yükselmeyi başarmıştır. I. Arsakes'ten sonra Parth tahtına çıkan krallar da onun mutluluk saçan manevi gücünden destek almaya ve bunu imtiyazlı bir şekilde kullanmaya devam etmişlerdir. Hatta kendisine tanrı gibi tapınarak sadece onun soyundan gelenlerin Parth tahtına çıkmasına müsaade edilmiştir. Konargöçer özelliklere sahip bir devlet yapısı içinde; kendi aralarındaki anlaşmazlıklar döneminde bile Arsakid ailesinin ve soyunun hedef haline getirilmediği, böylelikle onun Parthları birleştiren liderlik özelliklerini koruduğu belirtilmektedir.

504

OANNES
4 (2)

Iustinus ile muhtemelen aynı kaynağı kullanan Marcellinus'un normalde özellikle Persler hakkında yanıtıcı ve önyargılı bilgiler sunma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir.⁵⁶ Roma imparatorluk propagandasına göre MÖ I. yy.'ın ikinci yarısı itibariyle fethedilemeyen Parthialılar aşâğılık, barbar ve öteki olarak resmedilmek zorundaydı. Ancak Parthları yıkarak İrani bir hanedanlık kuran ve Roma'nın yeni düşmanı Sasaniler döneminde, MS III. yy.'ın ikinci yarısında yazan Marcellinus için de Parthlara karşı olan algı durumu pozitif yönde değişmiş olabilirdi. Nitekim yukarıda aktardığımız metinde I. Arsakes hakkında oldukça pozitif bir tablo çizmekte, onu cesur, yigit, adil ve tebaları tarafından neredeyse tapınılırcasına saygı duyulan ideal, tanrı benzeri bir lider olarak tanımlamakta ve böylelikle tarafsız bir bakış açısı ortaya koymaktadır.⁵⁷ Marcellinus satır aralarında, tıpkı Iustinus gibi, I.

⁵⁶ Aynı kaynağı kullandığı görüşü için bk. Drijvers, 1999: 182 dipnot 47. Marcellinus'un II. Kyros'un İskit seferi ile I. Dareios'unkini karıştırması konusunda bk. Erten, 2016: 238. Marcellinus'un Herodotos ile karşılaştırıldığında Persleri betimlemesinde önyargılı ve basmakalıp inanışları iç içe geçirdiği, dolayısıyla oldukça tarihdışı olduğu konusunda değerlendirme için bk. Sommer, 2017: 349-354. Marcellinus eserinin diğer bölümlerinde Parthları savaşçı, vahşi ve sürekli iç çatışma yaşayan bir halk olarak tanımlamaktadır (XXIII.6.6, 44). Marcellinus'un Persler hakkındaki ara sözlerinde kendi gözlemlerinin önemli rol oynamadığı, daha çok kendinden önceki öne çıkan tarihyazımı ve edebi metodları birleştirmeye çabaladığı, Iustinus'unki ile benzerlikler olsa da onun hangi kaynakları kullandığını tespit edebilmenin de mümkün olmadığı, bunlara rağmen I. Arsakes ve erken Parth tarihi ile ilgili ara sözünün Roma tarihyazımı geleneğine ait olduğu, Parthia ve Parthlar hakkında Roma ideolojisini yansıttığı, bu bağlamda da onun yaklaşımının anlaşılabilir ve müdafaa edilebilir olduğu önerilmektedir (Drijvers, 1999: 178-179). Marcellinus'un özellikle Sani Dönemi'nde Persler hakkında kendi tecrübe ve gözlemlerini de katarak doğru bilgiler verdiği konusunda bk. Morley, 2016: 10-25.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus diğer Parth kralları hakkında farklı bir tablo çizerken (XXIII.6.5), özellikle *tranquillius*, *temperator*, *lenis*, *aequitas* ve *placidus* gibi özel kelimeler seçerek I. Arsakes'i tanrı benzeri ideal bir Hellenistik hükümdar olarak tanımlamaktadır (Drijvers, 1999:

Arsakes'e bağlı konargöçerlerin kendi aralarındaki iç çekişmelerin sürekli vuku bulunduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸ Iustinus ve Marcellinus, her ne kadar I. Arsakes'in doğrudan kökeni hakkında bilgi olmadığını veya olamayacağını belirtse de, onun başındaki kabilenin veya savaşçı kabile gruplarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden kuzeydeki Skythia bölgesinden güneye göç ettikleri konusunda hemfikirdirler. Iustinus, sonradan I. Arsakes liderliğinde Parth devletini kuran İskitli konargöçerlerin Parthia'ya göç ettikten sonra dillerinin ve kültürlerinin karıştığına dair de önemli bilgiler sunmaktadır:

"[2.1] Macedonia gücüne karşı ayaklandıktan sonra, [Parth] ülkesinin yönetimi kralların eline geçti. [2] Kraliyet otoritesinin yanında halkın düzeni gelmektedir ki, [Parth kralları] [halkın] arasından savaşta generallerini barışta da üst düzey memurlarını seçmektedirler. [3] Dilleri, her ikisinin karışımı, İskitlerinki ve Medlerinki arasında bir şeydir. [4] Önceden kendilerine özgü bir tarzda elbiseleri bulunmaktaydı; [elbiseleri] daha sonra güçleri arttığında Medlerinki gibi parlak ve akıcı bir tarza büründü. Silahlarının tarzı kendi ülkelerinki ve Skythia'nınki gibidir. [5] Diğer milletlere benzemeyecek şekilde özgür adamlardan oluşan bir orduya sahiptirler ancak köleler ordunun büyük bir kısmını oluştururken, sayıları da günbe gün artmaktadır, azat etme yetkisi hiç kimseye verilmediğinden [kölelerin] soylarından gelenlerin tamamı köle olarak doğmaktadır. Bu köleleri kendi çocukları gibi dikkatli bir şekilde büyütmektedirler ve büyük zorluklara katlanarak onlara ata binmeyi ve yayla atış yapmayı öğretmektedirler. [6] Aralarından birisi varlık açısından belirgin bir güce ulaştığında, savaş için münasip sayıda atlı birliğini krala sağlamaktadır. Aslında Parthia ile savaşan Antonius'a karşı çatışmaya giren elli bin atlı arasından sadece dört yüzü özgür askerlerdi. [7] Düşmana karşı yakın savaş ve kentleri kuşatmayla ele geçirme konularında bir şey bilmemektedirler. At üzerinde ya ileri doğru dörtlü giderek ya da sırtlarını dönerek savaşmaktadırlar. [Savaş sırasında] çok sık kaçma taklidi yaparlar ki, böylelikle kendilerini takip edenleri savunmasız bir halde yakalayarak oklarıyla yaralama fırsatı yakalarlar. [8] Trompet yerine davulla çatışma işaretini verirler. Uzun süre dayanarak savaşma becerisi gösteremeseler de coşkuları ve azimleri hücumlarının şiddetiyle birleştiğinde karşı konulamazlar. [9] Genelde çatışmanın en şiddetli anında düşmanın önünden geri çekilirler ve geri çekilmelerinden hemen sonra zinde bir şekilde çatışmaya geri dönerler; böylelikle onları yendiğini kesin bir şekilde hissettiğin anda bile onlardan gelecek tehlikenin daha da büyük olduğunu anlamam gerekmektedir. [10] Onların ve atlarının zırhı, bir kuşun tüyleri gibi birbirine geçmiş plakalardan oluşmakta olup asker ve atı tamamen kaplamaktadır. Altın ve gümüşü silahlarını süsleme dışında bir şeyde kullanmazlar. [3.1] Her bir erkek farklı amaçlarda arzularını tatmin etmek için birkaç eşe sahiptir ve en şiddetli cezayı zina suçuna uygulamaktadırlar. [2] Buna uygun olarak kadınlarını sadece eğlencelerden men etmezler erkeklerin onları yakından görmesini de yasaklarlar. [3] Avlanma sırasında elde ettikleri dışında etyemezler. [4] Yaşamlarının tüm anlarını at sırtında geçirmektedirler; atların üzerinde savaşa ve şöenlere gitmekte, ülke dışına çıkmakta, toplanmakta, ticaret yapmakta ve sohbet etmektedirler. Aslında kölelerle özgür adamlar arasındaki fark kölelerin yaya olarak özgür adamların ise sadece at üzerinde gitmesidir. [5] Genel ölüm gömme yöntemleri [cesetlerin] kuşlar veya köpekler tarafından parçalanmasına dayalıdır; [cesetten] geriye kalan kemikleri toprağa gömerler. [6] Batıl inançlarında ve tanrılara tapmalarında, nehirlere büyük saygı duyulur. [7] Halkının huyu gururlu, dövüşken, güvenilmez ve cüretkardır; erkeklere belli derecede kabalık gösterirken sadece kadınlara karşı naziktirler. [8] Ülkelerinde veya dışında her zaman hareketlidirler ve kargaşa peşinde koşmaya hazırdırlar; doğalarından asık

175-176, 182 dipnot 47). Drijvers (1999: 178) Iustinus'un, alt sınıftan geldiğini bildirerek I. Arsakes'in negatif özelliğini de öne çıkardığı ve böylelikle ikileme düştüğünü düşünmektedir. Ancak böylesine bir tasvirin konargöçer halk toplulukları arasında negatif olarak kabul edilebileceği kanaatinde değiliz.

⁵⁸ Amm. Marc. XXIII.6.6.

suratlıdırlar; konuşmaktansa eyleme geçmeye daha hazırdırlar ve sonuçta hem başarılarını hem de ters giden işlerini sessizce gizlerler. [9] Liderlerine alçakgönüllüklerinden değil korkularından itaat ederler. Şehvet düşkünü olsalar da gıdalarını idareli kullanırlar. [10] Çıkarlarına uyduğu süre boyunca sözlerini veya vaatlerini tutarlar”.⁵⁹

Yukarıda aktardığımız metinde genel hatlarıyla Parthların gerek kültür gerekse savaş taktikleri ve teçhizatı açısından kuzeydeki İskit halklarınıninkine çok benzediği vurgusu yapılmaktadır.⁶⁰ Buna göre İskitli konargöçerler, Parthia merkezine dışarıdan, kuzeyden gelerek İran halklarıyla kaynaşmışlar ve bunun sonucunda hem İskitçe hem de Medce karışımı bir dil kullanmaya devam etmişler, giyim tarzları da zaman içinde değişime uğramıştır. Dilleri ve giyim tarzları belli derecede değişime uğrasa da geldikleri bu yeni coğrafyada İskitlerinkine benzeyen silahları kullanmaya devam etmişler, özellikle at üzerinde dörtnala ve geriye dönerek ok kullanmada daha da ustalaşmışlardır.⁶¹ Yine İskitler gibi vur-kaç taktikleri uygulamışlar ve düşmanı en beklenmedik anlarında hezimete uğratmışlardır. Onlar gibi askerlerini ve atlarını zırhlarla donatmışlar, silahlarını özellikle altın ve gümüşle süslemişlerdir.⁶² Benzer hayat tarzıyla avcılığa da önem vermişler, avlanmayla elde edilen eti yemeyi tercih etmişlerdir. Ticaret yapmakta dahil yaşamlarının önemli kısmını at sırtında geçirmeleri, nehre dolayısıyla suya saygı duymaları yine İskitler gibi konargöçer halk geleneklerinin bir parçasıdır. Dövüşken, gururlu, alçak gönüllü, kadınlarına saygılı, asık suratlı, şehvetli, tutumlu, az konuşur ve eylem insanı olmaları yanında çıkarlarına uyduğu sürece sözlerini tutmaları ve liderlerinden korkmaları özellikleriyle de konargöçer halk topluluklarının karakterlerini yansıtmaktadırlar. Sonuçta Iustinus bu metninde, kökleri İskitlere dayanan Parthların karakterleri hakkında genelde olumlu ve tarafsız bir imaj ortaya koymaktadır. En önemli kusurları sürekli hareket halinde olup karmaşa peşinde koşmaları ve bu sebeple kaba ve organize olamamaları gibi gözükse de zaman içinde merkezi devletlerini kurduklarında bu yönlerini de düzeltmeyi başararak Yakın Doğu'nun en güçlü devletini kurmayı başarmışlardır.

A/Parnoi gibi konargöçer kabilelerinin kültürel oluşumu hakkında tespitlerde bulunmak zordur.⁶³ Tıpkı dışarıdan gelen konargöçer ve savaşçı Hititlerin Anadolu'nun yerli ve yerleşik halkları olan Hatti ve Hurrilerden etkilenecek ortak bir kültür oluşturmaları örneğinde olduğu gibi, konargöçer A/Parnoi Parthia'yı istila ettikten sonra ve hatta öncesinden uzun süreli bir kaynaşma süreci içine girmiş olmalıdır. Konargöçerlerin her zaman savaş-sever halklar olduğu düşüncesi yanlıştır. Onlar genellikle yerleşik halklara bitişik yaşayarak ticari değiş tokuşlarla meşgul olabilmekteydiler. Yerleşik

⁵⁹ Iust. XLI.2.1-3.10.

⁶⁰ Parthlarla İskitlerin hayat tarzlarının benzerliği konusunda ayrıca bk. Plin. *nat.* VI.50; Sonnabend, 1986: 276 vd.

⁶¹ Olbrycht, 2015: 370 vd.

⁶² Parthlar, İran'ın yöneticileri olarak artık yeni İskit/Saka gruplarının saldırılarına karşı kuzey sınırlarını koruma görevi üstlendiler. Onlar İskit atlı savaş sanatını, çok değerli ve Çinliler tarafından 'cennetlik' olarak adlandırılan yeni Ferghana at cinsiyle daha da ileri götürdüler. Parth süvari birliklerinin ortaya çıkışı hakkında bk. Olbrycht 2001. Ferghana atı için bk. Barfield, 1989: 54.

⁶³ Tartışmaya açık bir makalede Parnoi/Aparnoi'nin *ethnopolitogenesis*lerinin başlangıcı MÖ 419 olarak önerilmektedir (Saifullin, vd., 2017: 111).

halklar onların atlarına ihtiyaç duymaktaydı ve atları satın alabilmek için büyük miktarlar ödemeye hazırdılar. Konargöçerler de çeşitli imalat ürünlerine ihtiyaç duymaktaydı. Hiç şüphesiz Parthia'nın kuzeyinde sınır kontrollerinin etkin bir şekilde yapılabilmesi zordu ve bu sebeple sürekli bir etkileşim ve nüfus akışı mümkündü. Eiland haklı olarak, Parthialılar "Medce ve İskitçe karışımı" bir İran dili konuşsalar da, Parthialıların tamamının Türkmenistan'dan İranlı konargöçerler olduğunu ve onların etnik olarak saf kaldıklarını farz etmenin yanlış olabileceği önerisinde bulunmaktadır. Eiland aynı zamanda Parth kadınları için ayırıcı bir kostümün Mezapotamya Parth materyal kültüründe olmadığını ve onların Iustinus'un da belirttiği üzere Hellenistik-sitil kent elbiseleri giydiklerini, erkeklerin ise bol miktarda tipik Parth savaşçı kostümleri giydiklerini delillendirmiştir. Bu da menşeye ait, asıl A/parnoi'nin yerleştikleri bölgelerde yerel eşler alan değişken atlı savaşçılar olduklarına işaret etmektedir.⁶⁴ Sonuçta Parthlar İskit kökenli 'fetheden halk' olarak zaman içinde fethettikleri yerel halkların kültürleriyle karşılıklı etkileşime girerek kaynaşmışlardır. Yerel unsurlardan da gerek bürokrasilerinde gerekse askeriyelerinde ve faydalı görüklere pek çok alanda faydalanmışlardır. Böylelikle yerleşik uygarlık seviyesine kendisini adapte eden üst düzey bir hanedanlık kurmayı başarmışlardır. Benzer özelliği çok daha sonra Selçuklular da sergileyecektir.

Arrianus

Parth Hanedanlığı'nın kökeniyle ilgili bize bilgi sağlayan bir diğer önemli kaynak Arrianus'un *Parthika* adlı eserinden gelmektedir. Arrianus MS II. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı 17 kitaptan oluşan bu eserinde İmparator Traianus'un MS 114-117 yılları arasındaki doğu seferini ele alırken Roma ve Parthia arasındaki siyasi ilişkilerin başlangıcına da değinmiştir. Bu bağlamda Parth devletinin kuruluşu ve kurucusunun kökeni hakkında bilgiler vermiştir. Konstantinopolisli yazarlar Photios ve Synkellos'un kendi dönemlerinde orijinal versiyonundan alıntı yaparak verdikleri kısa özetler sayesinde *Parthika*'nın sadece fragmanları günümüze kadar ulaşmıştır. MS IX. yy.'da Konstantinopolis *patriarkhosu* olan Photios, klasik ve erken dönem kilise yazarlarının çalışmalarıyla ilgili edebiyat araştırması niteliğinde *Bibliotheka* başlıklı bir eser yazmıştır. Bu eserinde Arrianus'un *Parthika*'sı hakkında şunları söylemektedir:

"...*Parthika*'sında Traianus Roma İmparatoru iken Romalılar ve Parthialılar arasındaki savaşları konu edinmektedir. O, Parthialıların ırkının Skythialı olduğunu ve Persler fethedildiğinde⁶⁵ köleleştirildiklerini ve uzun zamandan beri altında yaşadıkları Makedonia egemenliğine karşı şu sebeple ayaklandıklarını söylemektedir. Arsakes ve Tiridates⁶⁶ kardeşler Arsakidlerdi, başka bir deyişle Arsakes'in oğlu Phriapates'in soyundan gelmekteydiler. Bu adamlar, [Pherekles] arsızca [iki] kardeşten birine tacizde bulunmaya çalıştığı anda, kral Antiokhos (onu 'tanrı' olarak soyadlandırdılar) tarafından ülkelerinin satrapı olarak atanmış olan Pherekles'i öldürdüler. Bu zulümü hoşgörmeyerek suçluyu [katlettiler] ve diğer beşiyile davalarını birleştirerek Makedonialılara karşı ayaklandılar, kendi

⁶⁴ Eiland, 1995: 88, 91; 2003.

⁶⁵ Metindeki bu cümle, onların Pers ayaklanması sırasında Makedonialılara karşı isyan ettikleri şeklinde de tercüme edilmektedir. Ancak Pers ayaklanmasından neyin kastedildiğinin açıklanması sorun oluşturmaktadır.

⁶⁶ I. Arsakes'in T(ejiridates isimli bir kardeşi olup olmadığı hala tartışma konusudur. Onun varlığını genelde reddedilmektedir. Bu konudaki görüşler için bk. Tada, 2008: 69-73.

kendilerini yöneterek güçlerini büyük ölçüde genişlettiler. Romalılara karşı savaşta eşit güçte savaşılabileceklerini [ispatladılar] ve bazen [Romalılarla] giriştikleri savaşlardan zaferle ayrıldıkları da oldu. Arrianus, buna ilaveten Mısır kralı Sesostris ve İskit kralı Iandysos'un iktidarları döneminde Parthialıların kendi ülkeleri olan Skythia'dan şimdi meskûn oldukları ülkeye göç etmek zorunda kaldıklarını rivayet etmektedir. İmparator Traianus onları boyunduruk altına almış ancak bir anlaşma yaparak özgür bırakmış ve başlarına bir kral atamıştır...".⁶⁷

Bu metinde iki yerde; birincisinde Parthialıların doğrudan İskit ırkından olduğuna ve Büyük İskender zamanında köleleştirildiklerine, ikincisinde onların kralları Iandysos'un iktidarında kuzeyde Skythia'dan göçe zorlanarak İran'da Parthia topraklarını iskân ettiklerine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla bu aktarım Iustinus'un onların İskit ülkesinden sürgün edildiklerine dair verisiyle örtüşmektedir. Burada bahsi geçen kral Iandysos hakkında konuyla ilgili diğer kaynaklar sessiz kalmaktadır. Eğer bu bilgi kabul görürse, onların çok daha önceden Parthia'daki iskân ettikleri alanlara göç etmeleri durumu söz konusudur. Burada kronolojik olarak tespit edilmiş bulunabilmemizi sağlayacak olan veri Mısır firavunu Sesostris'in İskit kralı Iandysos'u yenilgiye uğratması olabilir. Ancak Arrianus kesin bir tarih vermeden sadece Sesostris'in iktidarını önemli bir referans noktası olarak sunmaktadır.⁶⁸ Sesostris iktidarı Mısır ve dünya tarihi açısından meşhur olduğundan, tıpkı Arrianus'taki gibi tartışmalı kronolojiler için bir referans noktası, yani belli bir zamansal dönemin başı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Eski Yunan ve Roma yazarlarının çoğu onu ideal ve en tanınmış Mısır firavunu olarak gördüklerinden bu efsanevi şahsın karakterini kullanarak kendi tarihi ve felsefi bakış açıları doğrultusunda birbirleriyle oldukça çelişen kronolojik tespit veya değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁶⁹ Dolayısıyla Arrianus'un Parthların gelişini efsanevi

⁶⁷ FGrHist 156 F 30A = <http://www.attalus.org/translate/fgh.html#156.0>

⁶⁸ Trnka-Amrhein, 2013: 78 dipnot 109. Ivantchik Arrianus ve Trogus'un bilinmeyen bir geç dönem Hellenistik kaynaktan İskit Savaşı ile ilgili bilgileri aldıklarını düşünmektedir (Ivantchik, 1999: 422-433). Ivantchik Orosius'un savaşın tarihini, ilginç bir şekilde Roma'nın kuruluşundan yaklaşık 480 yılı civarı öncesi olarak değiştirdiğini bildirmektedir (s.423).

⁶⁹ Sesostris Hellen kaynaklarında bahsi geçen en meşhur Mısır firavunudur ancak tarihi kişiliği hala tartışma konusudur. Antik kaynaklarda Etiyopya dışında Anadolu, Bulgaristan, Romanya ve hatta Gürcistan'a kadar seferler düzenlediği, İskitleri ve Thrakları (Bulgaristan ve Romanya civarında) yenilgiye uğrattığından baksedilmektedir (Hdt. II.102-110; Diod. I.53.1 vd.; Strab. XVI.4.4; Plut. *Mor.* 360 B). Sesostris'e geniş bir yer ayıran Herodotos'ta geçen hikâyeye ihtiyatlı yaklaşılması konusunda bk. Armayor 1980. Herodotos'un özellikle Anadolu topraklarında Karabel'deki Luwice gibi resim yazılarını Mısır resim yazısı ile karıştırdığından böylesine uydurma bir hikâyeye meyletmiş olabileceği konusunda bk. West 1992. Herodotos onun Troia Savaşları'ndan iki jenerasyon önce Girit kralı Minos ile çağdaş bir dönemde, Aristoteles ise Minos'tan çok daha önce yaşadığını düşünmektedir. Manetho, *Aegyptiaca* (Mısır Tarihi) adlı eserinde Sesostris'in Mısır'ın on ikinci hanedanlığının beşinci ve en güçlü firavunu olarak bilinen III. Senusret (MÖ 1878-1839) olduğunu öne sürmektedir. Dikaiarkhos onun Troia Savaşı'ndan 2500, ilk Olympiadlardan 3000 yıl önce yöneten Isis ve Osiris'in oğlu Horos'tan sonra kral olduğunu iddia etmektedir. Yaşlı Plinius (*nat.* XXXIII.52) ise Kolkhis kralı Saulaces'in Sesostris'i mağlup ettiği kuzey savaşını daha geç bir döneme Argonotların seyahatinin sonrasına vermektedir. Son olarak Tacitus onu mucizevi kuşun görüldüğü Mısır krallarının listesinde ilk sıraya yerleştirmektedir. Konuyla ilgili antik kaynak referansları ve tartışmalar için bk. Trnka-Amrhein, 2013: 69-79.

Sesostris dönemi ile bağdaştırdığı bilginin doğru olma olasılığı düşüktür.⁷⁰ Bahsi geçen İskit kralı Iandysos hakkında ise herhangi bir başka tarihi delil bulunmamaktadır.

MS IX. yy.'in erken dönemlerinde ölen Georgios Synkellos, Yaradılış'tan İmparator Diocletianus iktidarına kadarki olayları kapsayan *Ekloge Khronographias* (Εκλογή Χρονογραφίας) başlıklı bir kronik eser yazmıştır.⁷¹ Bu eserinde Arrianus'un *Parthika*'sından alıntılara da yer vermekte olup konumuzla ilgi olarak şu noktalara vurgu yapmaktadır:

"Syria'nın dördüncü kralı aynı zamanda Seleukos olarak adlandırılan oğlu Antiokhos Kallinikos idi... Parthlar, [bölgedeki Makedonia devletinin] kurucusu Aleksandros'un zamanından beri vergiler ödedikten sonra, bu Antiokhos'un iktidarında Makedonialılara ve Seleukidlere karşı şu sebepten dolayı ayaklandılar. Ailelerini Perslerin kralı [II.] Artakserkses'e dayandıran iki kardeş Arsakes ve Teridates, Agathokles Pers âleminin valisi iken Baktrialıların satraplarıydılar. Agathokles kardeşlerden biri olan Teridates'in güzelliğine kapıldı ve niyetini şehvetle belli ederek genç adamı ağına düşürmeye çalıştı. Ancak bunu başaramadığından o [Teridates] ve kardeşi Arsakes tarafından öldürüldü. Arsakes Perslerin kralı oldu ve Perslerin kralları onun ardından Arsakidler olarak adlandırıldılar. Arsakes iki yıl iktidarda kaldıktan sonra öldürüldü ve onun yerini alan kardeşi Tiridates 37 yıl boyunca iktidarda kaldı".⁷²

Yukarıda alıntı yaptığımız her iki fragman Strabon, Iustinus ve Marcellinus'un metinlerinden içerik olarak tamamen farklı gözükmektedir. Özellikle Arsakes dışında farklı isimler kullanılmakta, onun T(e)iridates isminde kardeşi olduğu iddia edilmekte ve skandal oğlancılık teması içeriğe eklenmektedir. Ayrıca her iki fragmanda Baktria satrapı I. Diodotos'tan hiç bahsedilmemiş olması, Strabon/Iustinus/Marcellinus ve Arrianus'un kullandığı kaynaklar arasında bağlantı olma ihtimalini imkânsız kılmaktadır.⁷³ Her iki fragmanın içiğinde Arrianus'un eserinden alıntılarının da kısmen farklı yorumlandığı anlaşılmaktadır. Photios ve Synkellos'un birleştiği ortak noktalar Seleukid yönetimini kötüleyen tacize varan oğlancılık teması ve I. Arsakes'in kardeşinin olmasıdır. Öte yandan Photios'un özetinde net bir şekilde Perslerin Parthia'yı fethettikleri dönemde İskit kökenli Parthialıların köleleştirildiği ve Makedonyalıların onları özgürlüğüne kavuşturduğu bildirilirken, Synkellos'ununda I. Arsakes ve iddia edilen kardeşinin aile kökenleri çelişkili bir şekilde II. Artakserkses'e, dolayısıyla Büyük İskender tarafından ortadan kaldırılan Pers Akhaimenidai Hanedanlığı'na dayandırılmaktadır. Ayrıca ikinci fragmanda yanlışlıkla I. Arsakes ve iddia edilen kardeşinin Baktria satrapları olduğu belirtilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Strabon ve Iustinus/Marcellinus ise, I. Arsakes'in soy olarak Akhaimenidai bağlantısı ve kardeşi olduğundan ve oğlancılık temasından bahsetmemektedirler. Ayrıca özellikle nümizmatik

⁷⁰ Antik kaynaklar içinde sadece Flavius Iosephus, muhalif bir dil kullanmakta ve Herodotos'un Sesostris'in icraatlarını Mısır kralı Isokos (= Shishak/I. Shoshenq)'unıyla karıştırdığını ve aslında Sesostris'in Mısır'ın hayali kralı olduğunu savunmaktadır (Ioseph. *Cont. Ap.* I.98 vd.; II.132; *Ant. Iud.* VIII.253). İerusalem Tapınağı'nı da talan eden I. Shoshenq'in MÖ ca.943-922 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu tarih dahi Parthların Skythia'da buldukları coğrafyadan Parthia'ya gelmeleri için çok erken gözükmektedir.

⁷¹ Vasiliev, 1952: 291.

⁷² FGrHist 156 F 31 = <http://www.attalus.org/translate/fgH.html#156.0>.

⁷³ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Tada, 2008: 68.

kaynakların da delillendirdiği üzere dönemin Baktria satrapının I. Diodotos olduğunu bildirmektedirler. Dolayısıyla her iki fragmandaki bilgilerin doğruluğu tartışmaya açıktır. Özellikle Synkellos'un Arsakidlerin soyunu II. Artakserkses'e dayandıran yorumu, Parth sarayı iktidar çevresinde Arsakidlerin İskit kökeni dışında yeni bir iddianın daha belli bir dönemden sonra uydurularak devreye sokulduğuna işaret etmektedir. Seleukidlerin Parthia satrapının taciz girişimine dayalı skandalının da bu sözlü geleneğinin bir parçası olarak uydurulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Synkellos'un bu iddiasının Seleukidlerin de zayıflamaya başladığı MÖ I. yy.'ın başlarında siyasi sebeplerle uydurulmuş olma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir. Strabon ve İustinus'un kaynaklarını MÖ 100 yılı civarında yazan Apollodoros'tan aldıklarını kabul edecek olursak, Akhaimenidai bağlantısı bu tarihten sonra uydurulmuş olmalıdır. Arsakidler batıya doğru akınlarında yavaş yavaş Büyük İskender'in varislerini İran anakarasından sürmüşler, milli hükümler ve geleneklerini canlı tutmuşlardır. Seleukid kralı II. Demetrios'u yenilgiye uğratan I. Mithradates iktidarında (MÖ ca. 171-138), başkentleri Hekatompylos'tan seferler düzenleyerek Margiana'yı, Baktria'nın pek çok eyaletini, batı İran (Media) ve Mesopotamia'yı boyunduruk altına almışlardır.⁷⁵ I. Mithradates'in varisi II. Phraates konargöçer çetelere karşı yürüttüğü savaşta İskitler/Sakalar tarafından yenilgiye uğratarak öldürülmüş ve amcası olan I. Artabanas da dört yıl sonra MÖ 123 yılında aynı kaderi paylaşmıştır. İskit/Sakalara karşı yürütülen bu savaşların Parth kraliyet sarayında İskit/Saka kökenlerine karşı bir tavıra yol açtığı anlaşılmaktadır. Parthlar, II. Mithradates'in yenilmez komutası altında (MÖ 123-87) egemenlik alanlarını yeniden restore etmişlerdir. II. Mithradates, MÖ 114/113 yılında Syria'da Dura-Europos'u Seleukidlerin elinden almış ve MÖ 95 yılı itibarıyla Kuzey Mesopotamia'daki Adiabene, Gordyene ve Osrhoene krallıklarına otoritesini kabul ettirmiştir. Parth İmparatorluğu onun iktidarında zirveye çıkarak Syria ve Kaukasos'tan Orta Asya ve Hindistan'a kadar topraklarını genişletmiştir. Batıda Roma ve doğuda Çin Han hanedanlığı ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve Parthlar bu iki devletin ortasındaki coğrafyada ipek yolunu da kontrol ederek İran ve Güneybatı Orta Asya'nın en güçlü devleti haline dönüşmüştür.

Resmi saray tarihyazıcılığının II. Mithradates'in iktidarında önem kazanmış olması ihtimali yüksektir. Onun iktidarında artık fethin de ötesinde hâkimiyet altına alınan İran halkının geçmişine, özellikle büyük kralları II. Kyros ve I. Dareios'un soyundan gelenlerin hatırasına uygun düşecek politikalar belirlenmeye başlanmış olmalıdır. I. Arsakes gibi dışarıdan gelen savaşçı bir çete liderinin gayretleriyle oluşturulan devlet, geçmişteki kahraman

⁷⁴ Arrianus'un kaynağı aşırı derecede edebi ve oldukça yüzeysel bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle melodramatik oğlancılık temasına dair daha önceki örneklerin Arrianus tarafından taklit edildiği düşünülmektedir. Bu örnekler arasında; MÖ VI. yy. Atina kent devletinde Harmodios ve Aristogeiton'un Hipparkhos'a karşı ayaklanması, MÖ VIII. yy.'ın ortalarında Kraliyet Dönemi Roma'sında gasıp Amulius'u tahtından ederek büyükbabaları Numitor'u Alba Longa tahtına yeniden çıkaran Romulus ve Remus, MÖ VI. yy. sonlarında I. Dareios'un kendisine yardım eden altı kişiyle birlikte *magus* Gaumata'ya karşı ayaklanması gösterilmektedir (Liv. I.6; Hdt. III.71; V.55.1; Hill, 2013: 20-21; Lavelle, 1986).

⁷⁵ Debevoise 1938, 16, dn 66. I. Phraates, kardeşi I. Mithradates'in liderlik niteliklerini görerek tahtını ona bırakmayı tercih etmiştir (Iust. LXI.5.10).

liderleriyle akrabalık bağlantıları olduğunu iddia ederek İran coğrafyasının farklı ırklardan oluşan büyük kitlelerinin milli birlik şuuruyla merkezi hükümete bağlılıklarını pekiştirebilirdi. Böylelikle I. Arsakes'in Seleukidlere karşı ayaklanması meşru kılınabilirdi; çünkü Makedonluların ve Hellenlerin Akhaimenidai'den gasp ettikleri Persia'nın başına atadan (Akhaimenidai'den) gelen hakla yeni bir liderlik gelecekti. Böylelikle aynı sebeple Arsakid yönetimini yıkmaya yönelik gelecekteki teşebbüsler de yasal olmayacaktı. Sonuçta eski Akhaimenidai bürokratik ve halk unsurlarının da merkezi hükümete entegre edilme sürecini işlevselleştirecek böylesine uydurma bir ideolojiye sapıldığı görülmektedir.⁷⁶

II. Mithradates, bu ideolojiyi pekiştirir şekilde Akhaimenidai gelenek ve göreneklerinin destekleyicisi olarak yönetimdeki Arsakid Hanedanlığı'nın eski İran Akhaimenidai İmparatorluğu ile bağına vurgu yapmakta kararlı hareket etmiştir. Krallar Kralı unvanını düzenli olarak kullanan ilk Parth monarkıdır ve sikkelerinin ön yüzünde kendisini İran *tıarası* giyer şekilde temsil ettirmektedir ki bu kendinden önceki ataları tarafından kullanılan Hellenistik *diadem* kullanımına ters düşen bir uygulamadır. O aynı zamanda sikkelerinin ters yüzüne, Akhaimenidai geleneği olan yüksek destekli taht görselini yeniden yerleştirmiştir.⁷⁷ Sonuçta Akhaimenidai köken propagandası uydurmasının onun iktidarı dönemindeki saray tarihçileri tarafından başlatılmış olması ihtimali yüksektir.

Sonuç

İran'da Parth Hanedanlığı'nın kurucusu I. Arsakes'in kökeni hakkında dört antik yazarın sağladığı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır: Strabon, Iustinus (Trogus), Ammianus Marcellinus ve Arrianus (Photios ve Synkellos). Bunların içinden Strabon, kendinden önce yazan Artemitalı Apollodoros dışında da farklı kaynaklar kullanmış ve bunları analiz ederek daha doğru olanı vurgulamaya çalışmıştır. Iustinus'un verdiği bilgiler her ne kadar genel hatlarıyla Strabon'unki ile uyumlu olsa da aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Iustinus, Trogus'un eserinin özetine zaman zaman kendi yorumunu da katmış olmalıdır. Strabon I. Arsakes'in Daai

⁷⁶ Konuyla ilgili modern yazarların tartışmaları için bk. Tada, 2008: 65-68; Plischke, 2014: 209; Nabel, 2017: 166. Akhaimenidai soy bağlantısının uydurma olduğu yönünde görüş için ayrıca bk. Bickermann 1943/4, 79. Diğer taraftan Parthia'nın içeride taht mücadelelerine maruz kaldığı MÖ I. yy. sonlarına doğru böylesine bir hikâyenin uydurulmuş olabileceği görüşü tartışmaya açıktır. Bu yöndeki görüş için bk. Neusner, 1963: 45, 56-58. Parth taht mücadeleleri sadece MÖ I. yy.'ın sonlarına özgü değildir. Romalılar Parthların Akhaimenidai bağlantısını özellikle Augustus döneminden itibaren karşı propaganda aracı olarak uygulamaya başlamışlardır (Hill, 2013: 20).

⁷⁷ Olbrycht, 1997. I. Arsakes'in de sikkelerinin ters yüzünde general anlamına gelen Aramaikçe *kryn* yazısı yazdırarak eski Pers geleneğini canlandırmaya çalıştığı görüşü için bk. Wolski, 1956/7: 43. I. Arsakes özellikle kuruluş sürecinde Seleukidlere karşı yerel İran halkından da destek almak için kısa süreliğine böyle bir girişimde bulunmuş olabilirdi; çünkü daha sonraki Parth sikkeleri üzerinde bir yüzyıl boyunca Aramaikçe yazı yer almamaktadır (Tada, 2008: 72-73). Seleukidlerin Parthia valisi Andragoras'ın benzer girişimi için bk. Lerner, 1999: 24-26. Diğer taraftan yukarıda da bahsettiğimiz üzere bir Akhaimenidai geleneği olan Zerdüst ateşinin I. Arsakes'in ilk kral ilan edildiği Asaak kentinde sonsuza kadar yakılmaya başlanması I. Arsakes'in iktidarından çok daha sonra başlatılmış olabilir. I. Arsakes döneminde ateşin yakılmaya başladığına dair görüş için bk. Bickermann, 1943/4: 81-82; Tada, 2008: 75-76.

Konfederasyonu'ndan kopan A/parnoi'nin İskit kökenli lideri olduğunu benimserken, Iustinus kendisiyle benzer bilgiler veren Marcellinus gibi sadece onun bilinmeye bir kökenden, diğer deyimle düşük bir soydan geldiğini aktarmayı tercih etmiştir. Buna rağmen hem Iustinus hem de Marcellinus, Arsakid soyunu kuranların kökenlerinin Parthia'yı Skythia bölgesinden gelerek istila eden İskitli konargöçerler olduklarını kabul etmektedirler. Bu İskitli konargöçerler Parthia bölgesini ele geçirdikten sonra bölgenin daha önceki Pers Akhaimenidai Hanedanlığı kültürünü benimsemiş yerli halklarıyla kültürel açıdan da kaynaşmaya başlamışlardır. İskitce ve Medce ortak kullanılan bir dil haline dönüşmüş ve hatta İskit kadınları Pers/Med giyim tarzlarını zaman içinde benimsemişlerdir. Bir yandan da Parthlar, Orta Asya İskit konargöçerlerinkine benzeyen kendi savaş silahlarını, teçhizatlarını, savaş taktiklerini merkezi devlet yapısı içine entegre etmişlerdir. Ayrıca asker ve atlı birliklerin kullandığı zırhların yapılması ve silahları da dâhil bunların altın ve gümüş gibi değerli madenlerle süslenmesi teknolojisini Parth coğrafyasına getirmişlerdir. İskit kökenli kurucu kral I. Arsakes, her ne kadar konargöçer bir hayat tarzından gelse de karşılıklı kültürel yoğrulma açısından ilk adımları atma fikrini sistematik ve başarılı bir şekilde uygulamaya koyan monarşi vizyonu sergilemiştir. Kendi başını çektiği konargöçerleri boyunduruk altına almış olduğu yerleşik halklarla bağlantılandırarak olan yeni kentler ve kaleler inşa etmede hızlı ve etkili hareket etmiştir. Parthlar, sınırlarını MÖ I. yy. itibariyle gerek İran içinde ve gerekse dışında genişleterek tıpkı Pers Akhaimenidai Hanedanlığı gibi devletlerini imparatorluğa dönüştürmüşlerdir. II. Mithradates, bu kapsamda artık kendisini bir Akhaimenidai kralı gibi göstermeye başlamıştır. Onun dönemindeki resmi saray tarihyazıcılığının da Arsakidlerin kökenini Akhaimenidai'ye dayandıran bir anlatım geleneği uydurma gereği duyduğu ve Arrianus'un da eserinde bu uydurma geleneği aktardığı anlaşılmaktadır. Orta Asya bozkırlarından İskit kökenli I. Arsakes başta A/parnoi olmak üzere emri altındaki konargöçer kabilelerle İran'da ilk kez Türkmen kökenli Arsakid Hanedanlığı'nı kurmuş ve zaman içinde bu hanedanlık, tıpkı Kırım'da, MÖ V. yy. İskit/Hellen Kırım-Bosphoros Krallığı örneğinde olduğu gibi, yerel yerleşik halklarla kaynaşarak karma kültüre dayalı bir devlet haline dönüşmüştür. Yaklaşık 500 sene kadar ayakta kalmasını da buna borçludur.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Amm. Marc.

(= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

Ammianus Marcellinus. Trans. J. C. Rolfe, Vol. I-III. Cambridge/London 2000.

App. Syr.

(= Appianus, *Syriake*)

Appian's Roman History. Trans. H. White, Vol. I-IV. Cambridge/London 1912-1913.

- Arr. *anab.* (Arrianus, *Anabasis*)
Arrian. Trans. P. A. Brunt, Vol. I-II. Cambridge/London 1976-1983.
- Arr. *Parth.* (= Arrianus, *Parthica*)
Translations of Christian Literature: The Library of Photius, Vol I. London 1920.
- Curt. (= Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*)
Quintus Curtius Rufus, The History of Alexander. Trans. J. Yardley. With an introduction and notes by W. Heckel, London/New York 1984.
- Diod. (= Diodorus Sicilus)
Diodorus of Sicily. Trans. R. M. Geer. London/New York 1947.
- FGrHist (*Die fragmenta der griechischen Historiker*)
Die fragmenta der griechischen Historiker. Ed. F. Jacoby, Vol. I-XV. Berlin/Leiden 1923-1958.
FGrHist 156 F 30A ve FGrHist 156 F 31
<http://www.attalus.org/translate/fgh.html#156.0>. [Erişim: 10 Ocak 2022].
- Hdt. (= Herodotos)
Herodotus. Trans. A. D. Godley. Cambridge/London 1920.
- Ioseph. *Ant. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*)
The Jewish Antiquities. Trans. H. St. J. Thackeray, vols. IV-IX. London/ New York 1930-1939 (The Loeb Classical Library).
- Ioseph. *Cont. Ap.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Contra Apionem*)
Against Apion. Trans. H. St. J. Thackeray. Cambridge/London 1976.
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Trans. J. C. Yardley. With

- introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta 1994.
- Liv. *perioch.* (Livius = *Ab urbe condita Librorum periochae*)
Livy, From the founding of the city. Trans. A. C. Schlesinger, Vol. I-XIV. London/New York 1967.
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)
Pliny the Elder. The Natural History. Trans. J. Bostock. London 1855.
- Plut. *Mor.* (= Plutarkhos, *Moralia: Hepta Sophon Symposion/Septem Sapientum Convivium*)
Plutarch's Moralia. Trans. F. C. Babbitt - W. C. Helmbold, Vol. I-XIV. Cambridge/London 1928-1967.
- Polyb. (= Polybios)
The Histories. Trans. W. R. Paton, Vol. I-VI. Cambridge/London 1922-1927.
- Pomp. Mel. (= Pomponius Mela, *De Situ Orbis*)
Pomponius Mela's Description of the World, Trans. F. E. Romer, Ann Arbor 1998.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015042048507&view=1up&seq=1&skin=2021>. [Erişim: 15 Mart 2022].
- Ptol. *geogr.* (Claudios Ptolemaios, *Geographica Hyphegesis*)
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/gazetteer/periods/roman/_texts/ptolemy/home.html. [Erişim: 4 Nisan 2022].
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
The Geography of Strabo. Edand Trans. H. L. Jones, Vol. I-VIII. Cambridge/London 1924.
- Tac. *ann.* (= Tacitus, *Annales*)
The Annals. Trans. J. Jackson. Cambridge/London 1969.

Modern Kaynaklar

- ARMAYOR, O. K., 1980. "Sesostris and Herodotus' Autopsy of Thrace, Colchis, Inland Asia Minor, and the Levant", *Harvard Studies in Classical Philology*, 84, ss. 51-74.

- ÁVILA, C. S. H., 2020. "Some Thoughts on Xerxes' 'Daiva' Inscription and Its Interpretation", *Antiguo Oriente*, 18, ss. 119-186.
- BARFIELD, T. J., 1989. *The Perilous Frontier-Nomadic Empires and China*, Oxford.
- BARTLETT, B., 2014. "Justin's Epitome: The Unlikely Adaptation of Trogus' World History", *Histos*, 8, ss. 246-283.
- BELL, K. S., 2006. *Seleucid Frontier Policy in the East: the nature and the extent of imperial control*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University College London.
- BERNARD, P., 1994. "L'Asie Centrale et l'empire seleucide", *Topoi*, 4/2, ss. 473-511.
- BICKERMAN, E. J., 1943/4. "Notes on Seleucid and Parthian Chronology", *Berytus*, 8, ss. 73-83.
- BIVAR, A. D. H., 1983. "The Political History of Iran under the Arsacids", *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, Ed.: E. Yarshater, Vol. III/1, Cambridge, ss. 21-99.
- BROSIUS, M., 2006. *The Persians*, London.
- COYNE, J. J. A., 1912. "Hellenism and the Oriental Reaction", *An Irish Quarterly Review*, 1/4, ss. 599-620.
- CURTIS, V. S., 2007, "The Iranian Revival in the Parthian Period", *Age of the Parthians*, Ed.: V. S. Curtis - S. Stewart, London/New York, ss. 7-25.
- DEBEVOISE, N. C., 1938. *A Political History of Parthia*, Chicago.
- DRIJVERS, J. W., 1998. "Strabo on Parthia and the Parthians", *Das Partherreich und seine Zeugnisse - The Arsacid Empire: Sources and Documentation: Beitrage des internationalen colloquiums, Eutin (27-30 Jun 1996)*, Ed.: J. Wiesehöfer, Historia-Einzelschriften 122, Stuttgart, ss. 279-293.
- DRIJVERS, J. W., -, 1999. "Ammianus Marcellinus' Image of Arsaces and Early Parthian History", *The Late Roman World and its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus*, Ed.: J. W. Drijvers - D. Hunt, London/New York 1999, ss. 171-182.
- DURAN, M., 2019, "Pers (Akhaimenid) Bağlamında Sakalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/3, ss. 731-761.
- EILAND, M. L., 1995. *Parthian Nineveh*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford University-Wolfson College.
- EILAND, M. L., 2003. "Parthians in Nineveh: Identifying a nomadic administration" = <https://www.parthia.com/nineveh/01.htm#:~:text=We%20know%20that%20the%20organism,based%20in%20towns%20or%20castles>. [Erişim 26 Nisan 2022].

- ERTEN, E., 2016. "Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris", *Mediterranean Journal of Humanities*, 6/2, ss. 237-263.
- FABIAN, L., 2018. *Examining the Archaeology of 'Antik'-Quity: The Eastern Caucasus Beyond Rome and Parthia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania.
- GRIGOLIN, C., 2017. *Shaping civic identity over time: Seleucid cities in the Near East and their stories of beginnings and foundation*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Durham.
- HILL, S., 2013. *Defining the alter orbis: The Roman View of Parthia in the Early Principate*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wales.
- HOLT, F., 1999. *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria*, Berkeley.
- IVANTCHIK, A. I., 1999. "Eine griechische Pseudo-Historie. Der Pharao Sesostris und der skytho-ägyptische Krieg", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 48/4, ss. 395-441.
- KENT, R. G., 1937. "The Daiva-Inscription of Xerxes", *Language*, 13/4, ss. 292-305.
- LAVELLE, B. M., 1986. "The Nature of Hipparchos' Insult to Harmodios", *American Journal of Philology*, 107/3, ss. 318-331.
- LERNER, J. D., 1993. *A Historical Perspective on the Graeco-Sogdian Kingdom of Euthydemus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison.
- LERNER, J. D., 1999. *The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau*, Stuttgart.
- MORKHOLM, O., 1991. *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, Cambridge.
- MORLEY, C., 2016. "Beyond the Digression: Ammianus Marcellinus on the Persians", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3/4, ss. 10-25.
- NABEL, J. T., 2017. *The Arsacids Of Rome: Royal Hostages and Roman-Parthian Relations in the First Century CE*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cornell University.
- NIKONOROV, V. P., 1998. "Apollodorus of Artemita and the Date of his Parthica Revisited", *Ancient Iran and the Mediterranean World*, Ed.: E. Dabrowa, Proceedings of an International Conference in Honour of Professor Józef Wolski Held at the Jagiellonian University, Cracow, in September 1996, Electrum: Studies in Ancient History, Vol. II, Krakow, ss. 107-122.
- NEUSNER, J., 1963. "Parthian Political Ideology", *Iranica Antiqua*, 3, ss. 40-59.
- OLBYRCHT, M. J., 2015. "Parthian Cities and Strongholds in Turkmenistan", *International Journal of Eurasian Studies*, 2, ss. 117-125.

- OLBYRCHT, M. J., 1997. "Parthian King's Tiara: Numismatic Evidence and Some Aspects of Arsacid Political Ideology", *Notae Numismaticae*, 2, ss. 27-65.
- OLBYRCHT, M. J., 1998. *Parthia et ulteriores gentes: Die politischen Beziehungen zwischen dem arsakidischen Iran und den Nomaden der eurasischen Steppen*, Munich.
- OLBYRCHT, M. J., 2001. "The Origins of the Arsacid Parthian Cavalry: Some Remarks", *The Role of the Ahalteke Horses in the Formation of World Horse-Breeding: Materials for International Conference*, Ed.: V. M. Masson, Ashgabat, ss. 108-111.
- OLBYRCHT, M. J., 2003. "Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Development of Arsacid Iran", *Militär und Staatlichkeit*, Ed.: I. Schneider, Orientwissenschaftliche Hefte 12.2003, Halle, ss. 69-110.
- OLBYRCHT, M. J., 2015. "Arsacid Iran and the Nomads of Central Asia - Ways of Cultural Transfer", *Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE*, Ed.: J. Bemmman - M. Schmauder, Bonn, ss. 333-390.
- OVERTOOM, N. L., 2020. *Reign of Arrows, The Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, Oxford.
- PFROMMER, M., 1993. *Metalwork From the Hellenized East, Catalogue of The Collections*, Malibu.
- SAIFULLIN, R., *vd.*, 2017. "The Processes of Ethnopolitogenesis in Ancient and Early Middle Ages", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, Nisan 2017 (Special Edition), ss. 102-114.
- SCHIPPMANN, K., 1980. *Grundzüge der Parthische Geschichte*, Darmstadt.
- SCHMIDT, E. F., 1953. *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, Vol. XLVIII, Chicago.
- SCHMIDT, E. F., 1970. *Persepolis III: The royal tombs and other monuments*, Vol. LXX, Chicago.
- SINISI, F., 2018. "Some Remarks on the Patterns of Coin Production in the Parthian Empire", *Infrastructure and Distribution in Ancient Economies*, Ed.: B. Woytek, Austrian Academy of Sciences Press 2018, eOffprint, ss. 473-498.
- SOMMER, M., 2017. "The Eternal Persian: Persianism in Ammianus Marcellinus", *Persianism in Antiquity*, Ed.: R. Strootman - M. J. Versluys, Stuttgart, ss. 349-354.
- SONNABEND, H., 1986. *Fremdenbild und Politik. Vorstellungen der Römer von Ägypten und dem Partherreich in der späten Republik und frühen Kaiserzeit*, Frankfurt/Bern/New York.
- STROOTMAN, R., 2018. "The Coming of the Parthians: Crisis and Resilience in the Reign of Seleukos II", *The Seleucid Empire, 281-222 BC: War Within the Family*, Ed.: K. Erickson, Swansea, ss. 129-150.

- TADA, R., 2008. *Apollodorus of Artemita and The Rise of the Parthian Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Washington.
- TEZCAN, M., 2014. "Turkmenia'da Hüküm Süren Önemli Bir Kabile Olarak Sakaların (A)Parni Boyu ve Bunun, İran'ın Kuzey-Doğu Bölgesi Horasan'daki Apar Bölgesi ile Alakası", *Cedrus*, 2, ss. 55-73.
- TRNKA-AMRHEIN, Y. K., 2013. *A Study of The Sesonchosis Novel*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University 2013.
- VASILIEV, A. A., 1952. *History of the Byzantine Empire*, Vol. I, Madison.
- WEST, S., 1992. "Sesostris' Stelae (Herodotus 2.102-106)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 41/1, ss. 117-120.
- WHEELER, E. L., 1977. *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duke University.
- WIESEHOFER, J., 2001. *Ancient Persia*, Trans. A. Azodi, New York.
- WOLSKI, J., 1956/7. "The Decay of the Iranian Empire of the Seleucids and the Chronology of the Parthian Beginnings", *Berytus*, 12, ss. 35-52.
- WOLSKI, J., 1976. "Untersuchungen zur frühen parthischen Geschichte", *Klio*, 58, ss. 439-557.
- WOLSKI, J., 1993. *L' empire des Arsacides*, Louvain.
- WOLSKI, J., 2003. *Seleucid and Arsacid Studies: A Progress Report on Developments in Source Research*, Trans. T. Baluk-Ulewiczowa, Krakow.
- ZANOUS, H. P. - YANG, J., 2018. "Arsacid Cities in the Hanshu and Houhanshu", *Iran&the Caucasus*, 22/2, ss. 123-138.